

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

HORECKÝ, J.: Cudzí výrazy v slovenskom texte	289
KAČALA, J.: Pravopis niektorých geografických názvov	293

DISKUSIE

JACKO, J.: Prípona -ár a jej nový variant -ar v názvoch osôb	298
--	-----

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Bosorky, čerti a smrťky okolo nás. G. Barančoková	305
---	-----

ROZLIČNOSTI

Nepriechodnosť návrhu. J. Horecký	308
-----------------------------------	-----

SPRÁVY A POSUDKY

Pocta Augustovi Horislavovi Škultéjmu. J. Kačala	310
Kniha o fungovaní jazyka v pracovnej komunikácii. J. Kesselová ..	312
Názvy slovenských hradov a zámkov. L. Dvoně	315

SPYTOVALI STE SA

Čakať pol hodinu alebo pol hodiny? M. Pisárčiková	319
Bádenská či badenská kultúra? M. Považaj	320

Cudzí výrazy v slovenskom texte

JÁN HORECKÝ

Cudzí výraz je slovo, pomenovanie (i viaceré) alebo syntaktická konštrukcia, ktoré sa na pozadí základného textu (v našom prípade slovenského) vnímajú ako výrazy patriace k inému jazyku, k inému jazykovému kódu. Pri použití cudzieho výrazu teda hovoriaci vlastne prepína svoj pôvodný kód na kód cudzieho jazyka. Táto príslušnosť k inému jazykovému kódu, resp. odlišnosť od domáceho, základného jazykového kódu sa najčastejšie signalizuje v tlačenom texte kurzívou, niekedy úvodzovkami.

Za cudzie výrazy sa v tomto príspevku nepokladajú prevzaté slová, ktoré sú v prijímačom jazyku viac-menej zdomácnené a za ktoré sa spravidla nepoužívajú v danom texte aj domáce ekvivalenty. Preto ďalším signálom cudzosti v skúmaných textoch je súbežné používanie cudzieho i domáceho výrazu, pričom jeden z nich sa uvádza v zátvorkách. Cudzosť, nepríslušnosť k domácejmu kódu sa signalizuje úvodzovkami najmä vtedy, keď ide o veľmi blízky jazyk (napr. české výrazy v slovenskom texte). Ale pritom práve české výrazy môžu fungovať v slovenskom texte aj bez akéhokoľvek signálu cudzosti.

Pravda, nie vždy sa dá presne rozlíšiť medzi cudzím výrazom a prevzatým slovom. V súčasnosti sú niektoré texty, napr. z oblasti populárnej hudby, doslova presýtené anglicizmami. Popri odborných názvoch ako *folk*, *pop*, *jazz*, *rock* sú tu aj anglické slová typu *fairplay*, *raper*, *sampler*, *promotion*. Vidieť to na niekoľkých príkladoch z časopisu *Mladé rozlety* (1991, č. 33):

Zo všetkého si berie určitú dávku, zmieša to do chutného koktailu a konečný výsledok sa podobá tomu, čo americký hudobný časopis *Billboard* nazval *new age music*... Vznik *new age* v USA spôsobil neznámy *George Winston*... Pritiahla starých milovníkov symfonického a progresívneho rocku, ktorí našli vhodnú atmosféru pre svoje hudobné koncepcie v eklektizme "novej doby".

Skandál vypukol vtedy, keď backgroundová speváčka *Yvette Martin* oznámila, že na jednom z úspešných hitov spoznáva svoj hlas ako *lead vocal* (sólový spev). Ich hudba silne

evokuje spomienky na komerčne úspešný mainstream (Cats). Holandským firmám záleží na promotion nových talentov.

V iných oblastiach je takéto zastúpenie anglicizmov menej výrazné. Ale aj tu, napr. vo filozofických textoch, možno nájsť cudzie výrazy (príklady sú zo Slovenských pohľadov, 1991, č. 9):

Vznik inštitúcie sviatku s jeho religióznym, pracovným či smútočným aspektom a ich rituálových technológií a ich prepracovaného cyklicky návratného Gesamtkunstwerku. – Vonkajším znakom tvorby poznamenananej paradoxnou reakciou je tzv. antipsychologizmus (či antisubjektivismus), ktorý je u oboch autorov zakotvený v ich métier. – Eliotovi i mne sa zdalo, že sme ťažili zo zrejmych nesúvislostí, že sme svoje umenie tvorili z disjuncta membra citovaním iných básnikov a skladateľov.

Osobitný prípad využívania cudzích výrazov možno ilustrovať úvahami o čase (v tom istom príspevku), v ktorých sa poukazuje na indické, grécke, latinské i arabské chápanie. Cudzí výraz sa tu spravidla uvádza v zátvorke a kurzívou, akoby na potvrdenie správneho pochopenia daného termínu:

India priamo formuluje aj nerozlučnú spätosť kozmického, religiózneho a individuálneho času, pričom iba ocitnutie sa mimo kruhu vtelení časovej existencie (*samsara*) znamená spoznanie skutočnej večnosti (*nirvána*). Problém večnosti bol nastolený v koncepte kruhu narodení (*kyklos baryphantes*), ktorý je vlastne antickým variantom indickej *samsary*. Pritom čas (*chronos*) má číselnú podstatu, je nesmrteľný a vyjadriteľný číslom, ... kým večnosť (*aion*) znamená neustálu prítomnosť všetkých čísel. Aristoteles položil otázku hranice času stelesnenej v "teraz" (*nyn*) a času ako kontinua vzťahovaného ku kvantitatívnemu vyjadreniu následnosti "teraz" a stojaceho v relácii k rovnomernému pohybu nebeských sfér (*chronos a sphaira*). Hoci teda aj kresťanstvo prinieslo mnohoúrovňové chápanie času (... logická trojklasifikácia času na *aeternitas*, *aevum* a *tempus*), predsa len porovnávajú vyššie povedané s Aristotelovou definíciou ("*tempus est numerus motus*") vidíme, že najmä idea *kairon* a *eschaton* boli hlavnými princípmi nového ponímania času. Antické predstavy o čase rozvíjala aj islamská civilizácia. Bohatý arabský slovník kategórií vzťahovaných na čas rozlišoval čas (*zaman*), aristotelovské "teraz" (*an*), dobu (*hin*), časový bod (*vakt*), trvanie-večnosť (*dahr*), náplň času (*hať*).

Akýmsi signálom, upozornením, že používaný výraz je naozaj správny, je uvádzanie pôvodného výrazu vo francúzštine alebo angličtine. Mám príklady len z textu preloženého z poľštiny, kde je vzťah k cudzím jazykom zrejme iný než u nás, ale podstatu veci dobre ilustrujú (Slovenské pohľady, 1991, č. 11):

Uviedla do pohybu [feministická kritika] a radostnej hry množstvo rôznorodých významov, ktoré tvoria samotnú podstatu textovosti (is that of textuality itself). – "Vnútrotná rozdielnosť" dovoľuje autorkám ... aby písali to, čo sa vôbec napísať nedá (to write what cannot be written). – Difference féminine nemá čisto jazykový charakter. Ženský štýl – women writing spočíva skôr v "tichej" dekonštrukcii významov, v rozkladaní cesty spájajúcej sig-

nifié so signifiant. Dekonstrukcia, rozdielnosť, rozlišovanie, oneskorovanie (belatedness), to sú pojmy zo slovníka Derridu. – Píšu v tejto súvislosti aj o pocitoch "radostnej matky" (la mere qui jouit).

Nájdu sa aj inojazyčné citáty bez prekladu:

A o feministkách sa vyjadruje nasledovne, pričom zároveň odpovedá na danú otázku: "We write in sexual difference. That is the critical difference in feminist inquiry." Alebo z iného textu citát z Hamleta: The time is out of joint: – O cursed spite, That even I was born to set the right!

Osobitnú pozornosť z hľadiska výstavby textu si zasluhujú české výrazy používané na pozadí slovenského textu.

Cudzí výraz, najmä ak má charakter termínu alebo špeciálneho autorského použitia, sa uvádza v úvodzovkách: *Janáčková tu konkretizuje opozíciu D. Hodrovej medzi "skutečnosť napodobujúcim" a "skutečnosť vytvárajúcim" a posúva jej platnosť do predsecesného obdobia. Novákovéj umenie presahuje apriórnu tézu: "vypjatý subjekt", silná osobnosť sa nepoddáva autorkiným obmedzeniam* (Slovenské pohľady, 1991, č. 11).

V iných prípadoch sa úvodzovkami nesignalizuje citát, ale príslušnosť daného výrazu k českému jazykovému kódu. Napr. autor si myslí, že v slovenčine niet vhodného slova pre *ordo*, preto použije české slovo *řád*: *V čom spočíva jej obsah, kvalita, "řád", celá životná sústava?* Podobne pri nedostatku (zdanlivom) slovenského ekvivalentu pre české slovo *jízlivý*: *Prof. Sviták svojím "jízlivým" humorom. Takto sa kladie do úvodzoviek slovo príšvih: Hrozil "superpríšvih", absolútny krach koncepcie, s ktorou prišiel B. na konkurz. Platí to aj o českom slove hospůdka: V pražských "hospůdkách" sa asi triezvejšie uvažuje ako v tom zariadení medzi divadlom a múzeum.* (Tieto i ďalšie príklady sú z dennej tlače.)

Príslušnosť k českému jazykovému kódu sa signalizuje aj pri uvádzaní celých výrazov: *A to sa nauvažovali o tom, čo je česká otázka, o tom "jací jsme". – Plukovník de Gaulle napríklad podľa všetkého nebol tým, čomu hovoríme veľký, tvorivý duch, prípadne duchovný tvorca, ale mal "svě lidi". Takisto sa signalizujú české charakteristické výrazy: Túto výpoveď, prirodzene, odmietam ako "hluboké nedorozumění". – ODS akoby sa usilovala o získanie slávneho postavenia "kálu v plotě". – Liberálne strany u nás "zírají" ako televizní divák na "Vizír".*

Popri úvodzovkách sa cudzosť, ako sme už vyššie naznačili, signalizuje kurzívou. Aspoň jeden príklad z tlače:

A tak tí *pancharti*, *vobejdové*, *dráteníci* zakladajú svoj samostatný štát.

Bez akejkoľvek signalizácie sa cudzie výrazy používajú napr. v korešpondencii s českým partnerom, zrejme v úsilí o jednoznačnosť a pres-

nost': *Uvažujem ďalej a nezáväzne, že v červnu by som prišiel. Bez motivácie takéhoto druhu sú české výrazy v týchto príkladoch (z korešpondencie I. Kadlečíka a L. Vaculíka): Papierové bankovky majú byť kryté zlatom, to vieš dobre, priateli. Bratranca som našiel, budem spať na jeho chate. To sa síce ešte nestalo, ale čo kdyby* (Slovenské pohľady, 1991).

Osobitný prípad tvoria také výrazy, resp. syntaktické konštrukcie, ktoré sa plynule dostávajú do slovenského textu bez nejakého upozornenia (okrem toho, že sa signalizujú kurzívou ako citát):

Vladimír Škutina ... hneď v úvode usmerní čitateľa a ponúkne mu zvláštnu platformu, *kde se za chvíľku začne odvíjať líbezná a napínavá hra života Martiny Navrátilové*. Celkom v duchu nezvalovských parafráz na *povídaní pro paní a dívky*, iba že bez básnikovej ľahkosti a nadhľadu. *Krapet sentimentální*, ako napokon sám pripúšťa v doslove... Obdivuje jej silnú vôľu, schopnosť vyskúšať všetko *na vlastní triko*. Pomedzi príbeh dievčatka však čitateľ... zoznámi sa s menami jeho známych protagonistov... až po skonštatovanie, *že u Martiny to byla buldočí vůle vyhrát, která se zrodila na zdi* (Slovenské pohľady, 1991, č. 11).

Použitie českých výrazov vo všetkých uvedených prípadoch, práve vďaka tomu, že sa vždy signalizujú úvodzovkami alebo kurzívou, nepochybne ukazuje, že autori si dostatočne uvedomujú, že ide o dva rozdielne jazyky, o dva rozdielne kódy. Nejde teda o také prípady, na aké poukazuje A. Makišová (1990) vo vzťahu slovenčiny a srbčiny vo Vojvodine. Tu sa podľa jej svedectva dosť často a voľne používajú v slovenských ústnych textoch srbské výrazy typu *lični dochodak, dnevnic, penzijsko osiguranje, penzijska zajednica, mesna zajednica, interesna zajednica* (osobný dôchodok, diéty, dôchodkové poistenie, dôchodkové spoločenstvo, miestne spoločenstvo, záujmové spoločenstvo) napriek tomu, že jestvujú aj paralelné slovenské názvy. Ak by sme mohli takéto prenikanie srbizmov do vojvodinskej slovenčiny označiť ako preberanie slov, resp. pomenovaní (a nájsť paralely v prenikaní českých slov ako *četba, lehátko, razítka, prevolanie* do ústnej i písanej podoby spisovnej slovenčiny), používanie českých výrazov v slovenských textoch by sme mohli označiť skôr ako diglosnú komunikáciu, totiž takú komunikáciu, pri ktorej sa vedome prepínajú jazykové kódy a do slovenského kódu sa vždy s istou motivovanosťou zavádzajú prvky českého jazykového kódu (Horecký, 1991). A to aj preto, že poznáme prípady česko-slovenskej diglosnej komunikácie (slovenské prvky na pozadí českého textu), kým srbsko-slovenská komunikácia je nepochybne menej častá,

Používanie cudzích výrazov v slovenskom texte, a teda rozvoj diglosnej komunikácie, ako tento jav označujeme, má zrejme dva pramene. Na jednej strane je to úsilie o zachovanie pôvodného názvu pre istý jav, na druhej strane úsilie o štylistické "ozvláštnenie" vlastného textu, v ktorom sa spravidla odrážajú javy súčasného života. Kdesi medzi tým je často mierne

pohodlnické používanie cudzojazyčnej terminológie bez akéhokoľvek úsilia používať, prípadne aj tvoriť domáce názvy (ako je to napr. v hudobnej terminológii).

Marianska 15, Stupava

LITERATÚRA

- HORECKÝ, J.: Slovensko-česká diglosná komunikácia (rukopis).
MAKIŠOVÁ, A.: Ústna podoba spisovnej slovenčiny vo Vojvodine. Nový život, 42, 1990, s. 351–356.

Pravopis niektorých geografických názvov

JÁN KAČALA

Pravopisné pravidlá a poučky, ako sa formulujú v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 alebo v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, musia byť a sú zovšeobecnené, ilustračné príklady zasa by mali byť typické a reprezentatívne, aby sa používateľ pri štúdiu pravidiel a pri aplikovaní poučiek na konkrétne prípady mohol orientovať aj vtedy, keď prípad, ktorý ho zaujíma, nie je v pravopisnej príručke výslovne uvedený. Už tým sme povedali to, že Pravidlá slovenského pravopisu z pochopiteľných praktických dôvodov nemôžu riešiť každý jednotlivý pravopisný problém.

Keď si overujeme v Pravidlách slovenského pravopisu konkrétny pomenovací a zároveň pravopisný problém napríklad v rámci geografických názvov, ktoré patria k vlastným menám, riešime zároveň aj otázku, či v danom pomenovaní máme alebo nemáme pred sebou vlastné meno označujúce jedinečný predmet, resp. útvar na zemskom povrchu. Ide totiž o to, že jeden predmet môže mať v reči viaceré označenia, oficiálne aj neoficiálne, ale nie všetky označenia musia spĺňať podmienky vlastného mena. Vlastné mená z hľadiska fungovania v reči aj z hľadiska pravopisu nielenže označujú jedinečné objekty, ale vyznačujú ich aj istá oficiálnosť a ustálenosť, resp. kodifikovanosť alebo štandardizovanosť v príslušnej sústave názvov. Môžeme to ukázať povedzme na dvojici mien *Karpaty* a *karpatský oblúk*: obidve mená označujú ten istý objekt na zemskom povrchu, t. j. horstvo začínajúce sa pri Bratislave a vinúce sa v podobe oblúka na západnej hranici Slovenska a zaberajúce takmer celú plochu Slovenska, ako aj priľahlú južnú časť Poľska a severnú časť Maďarska, pokračujúce juhozápadnou Ukrajinou, Rumunskom, kde zaberá najväčšiu plochu, a kon-

čiace sa v Srbsku v bývalej Juhoslávii opätovne pri Dunaji (okolie Železných vrát). Oficiálnym názvom tohto horstva sú *Karpaty*; druhé pomenovanie – *karpatský oblúk* – ako dvojslovný výraz označuje presne ten istý útvar na zemskom povrchu a často sa používa napríklad v našej archeologickej, historickej, jazykovednej alebo národopisnej literatúre, jednako však nemá štatút vlastného mena, nefunguje ako oficiálny, kodifikovaný a všeobecne prijatý názov príslušného horstva v strednej a juhovýchodnej Európe. Nie je tomu na príčine ani zdanlivo prirodzená požiadavka jednosti, resp. výlučnosti zemepisných názvov, ktorá by zodpovedala zásade jednoznačnosti vlastného mena. Máme totiž doklady – hoci to nie je pravidlo, lež skôr výnimka –, že fungujú popri sebe ako rovnocenné vlastné mená dva názvy toho istého útvaru zemského povrchu; zo Zoznamu vžitých slovenských názvov útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu, ktorý vyšiel ako Kartografické informácie č. 6 r. 1975, sme si vypísali napríklad tieto paralelné názvy označujúce ten istý objekt: *Valašská nížina* a *Rumunská nížina*; *Transylvánska kotlina* a *Sedmohradská kotlina*; *Taklamanská púšť* a *Taklaman*; *Južné Karpaty* a *Transylvánske Alpy*; *Južný Ural* a *Lesný Ural*; *Centrálny masív* a *Francúzske stredohorie*; *Atacamská púšť* a *Atacama*.

Z nášho doterajšieho výkladu vychodí, že dvojica paralelných názvov *Karpaty* a *karpatský oblúk* sa odlišuje tým, že názov *Karpaty* má štatút vlastného mena, kým názov *karpatský oblúk* takýto štatút – najmä na pozadí názvu *Karpaty* – nemá, a preto sa napriek svojej ustálenosti a častému používaniu v časti odbornej literatúry ani nepíše s veľkým začiatočným písmenom v slove *karpatský*. Takto, ako všeobecné meno, sa spojenie *karpatský oblúk* používa napríklad v Malej encyklopédii zemepisu sveta z r. 1976 na s. 240. Podobne ako opisný názov bez štatútu vlastného mena funguje aj spojenie *karpatské horstvo*.

Podobné váhanie medzi vlastným menom a všeobecným menom môže nastať aj v iných prípadoch. Napríklad v dennej tlači sme si nedávno prečítali takúto vetu: *...pripomína Slovákom tragické stránky ich "spolužitia" s maďarským etnikom v karpatskej kotline*. V nej máme prídavné meno *karpatský* použité v spojení s podstatným menom *kotlina* a spojenie sa tu podľa spôsobu písania nepokladá za vlastné meno. Pravdaže, keď si tento spôsob písania porovnáme s tým, ako sa používa spojenie *Karpatská kotlina* v archeologickej, historickej a jazykovednej literatúre, ako aj v niektorých kartografických dielach, zistíme, že toto spojenie funguje výlučne ako vlastné meno, keďže sa zapisuje jednotne s veľkým začiatočným písmenom: *Karpatská kotlina*. Doklady na také písanie sme našli napríklad v publikácii *Velká Morava* a počátky československé státnosti z r. 1985 u slovenských autorov B. Chropovského, A. Ruttkaya a M. Kučeru, v knihe M. Kučeru *Postavy*

veľkomoravskej histórie (1986), v práci R. Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky I* (1974) i v publikácii *Malé Karpaty – Turistický sprievodca ČSSR* z r. 1986. Podľa stavu zisteného v publikáciách, ako aj so zreteľom na to, že názov *Karpatská kotlina* označuje presne vymedzený jedinečný útvar na zemskom povrchu, že tento názov platí ako oficiálny a je ustálený, možno ho jednoznačne pokladať za vlastné meno, v ktorom sa začiatočná hláska *k* v prídavnom mene *karpatský* píše s veľkým písmenom, t. j. *Karpatská kotlina*.

Pravdaže, najmä nekartografická literatúra nie je v dodržiavaní všeobecne prijatých geografických názvov vždy jednotná, a tak sa aj v prípade názvu *Karpatská kotlina* stretáme s niektorými jeho variantmi. Napríklad v citovanej práci R. Krajčoviča z r. 1974 možno nájsť aj dve ďalšie podoby tohto vlastného mena: *Karpatsko-dunajská kotlina* a *Karpatsko-podunajská kotlina*. Bolo by možné pripustiť mienku, že v čase, keď táto práca vyšla (od jej vyjdenia nás delí už takmer dvadsať rokov), neboli ešte príslušné názvy také ustálené a všeobecne prijaté; pozoruhodné z tohto hľadiska je totiž to, že v historických a archeologických prácach, ktoré vyšli v polovici 80. rokov, spomínaná variabilnosť názvov *Karpatská kotlina* – *Karpatsko-dunajská kotlina* – *Karpatsko-podunajská kotlina* sa už nevyskytuje a používa sa iba názov *Karpatská kotlina*. Je však možné predpokladať, že v názvoch *Karpatsko-dunajská kotlina*, resp. *Karpatsko-podunajská kotlina* v porovnaní s názvom *Karpatská kotlina* máme pred sebou aj istý nový, príp. diferenčný významový prvok. Vidíme ho v tom, že vymedzuje juhovýchodnú hranicu Karpatskej kotliny, a to čiarou toku Dunaja (pri názve *Karpatsko-dunajská kotlina*), resp. širšie územím, ktorým preteká Dunaj, to značí, že do názvu *Karpatsko-dunajská kotlina* patrí aj bližšie nevymedzená prilehlá časť územia na pravom brehu Dunaja od Bratislavy po Železné vráta. V tomto zmysle možno vidieť vecnú odôvodnenosť názvov *Karpatsko-dunajská kotlina*, resp. *Karpatsko-podunajská kotlina*, a hoci v prísne geografickom zmysle uvedené zložené názvy nefungujú (nie sú doteraz uznané, kodifikované a pod.) ako vlastné mená, nevylučovali by sme ich spomedzi vlastných mien. Uznali by sme ich ako v istom zmysle pomocné názvy majúce svoje miesto predovšetkým v negeografických vedných odboroch, v ktorých sa s uvedenými geografickými útvarmi, resp. ich názvami bežne narába, preto ich možno pokladať za funkčné a vecne odôvodnené. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že geologická literatúra nemá bezvýhradný postoj ani k samému termínu *Karpatská kotlina*. Vyplýva to aj zo spracovania tohto hesla v Encyklopédii Slovenska III z r. 1979, kde sa okrem iného píše: "V geovednej literatúre je termín *Karpatská kotlina* pomerne málo frekventovaný, ale v historickej a spoločenskovednej oblasti sa vzhľadom na jeho historický, historicko-politický a ekonomický význam

používa častejšie" (s. 48). Na mapách sa na označenie tejto kotliny v súčasnosti používa zväčša názov *Veľká dunajská kotlina* (porovnaj napríklad Atlas sveta pre každého, s. 40–41).

Samo slovo *kotlina* ako geologický termín s významom "znížený útvar zemského povrchu obkolesený vyššími útvarmi" je súčasťou mnohých spojení so štatútom vlastného mena vzťahujúcich sa na príslušné znížené útvary vyskytujúce sa na území Slovenska. V kartografickej literatúre, v rozličných zoznamoch názvov terénnych útvarov a na mapách sa uvádzajú napríklad tieto názvy: *Oravská kotlina*, *Žilinská kotlina*, *Turčianska kotlina*, *Homonitrianska kotlina*, *Žiarska kotlina*, *Podtatranská kotlina*, *Popradská kotlina*, *Zvolenská kotlina*, *Pliešovská kotlina*, *Juhoslovenská kotlina*, *Liptovská kotlina*, *Ipeľská kotlina*, *Rimavská kotlina*, *Homádska kotlina*, *Košická kotlina*; z mimoslovenského územia: *Viedenská kotlina*, *Pražská kotlina*, *Sandomierska kotlina*, *Sedmohradská kotlina*, *Transylvánska kotlina* a i. O tom, že tu máme do činenia s vlastnými menami, zjavne nemožno pochybovať, keďže ide o práce vypracované odborníkmi geografmi a za mnohými z týchto prác stojí autorita Slovenského úradu geodézie a kartografie.

Uvedeným výpočtom názvov kotlín sme zároveň sledovali cieľ rozmnožiť počet názvov kotlín, ktoré sa uvádzajú ako príklady v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 na s. 61. Len na okraj pripomíname, že názvy *Homádska kotlina*, *Transylvánska kotlina* a zjavne aj názvy *Dyjskosvratecký úval* a *Híadeľské sedlo* sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 uvádzajú omylom medzi názvami pohorí. Ide o znížené útvary na zemskom povrchu, preto uvedené názvy so slovami *kotlina*, *úval* a *sedlo* nepochybne patria medzi názvy nížin, znížení a dolín, ktoré sa v pravopisných pravidlách spracúvajú na s. 61–62. V súvisi s citovaným názvom *Dyjskosvratecký úval* pripomíname, že novšia kartografická prax sa názvu *úval* vyhýba. Svedčí o tom aj poznámka uvedená v citovaných Kartografických informáciách č. 6 na s. 2–3: "Ďalej sme odstránili nesprávne geomorfologické pojmy ako *stredohorie*, *výšina*, *úval*, *pásmo* a pod., ktoré nemajú geomorfologický obsah." V tejto publikácii sa neuvádza, čím sa nesprávny výraz *úval* nahrádza, a nenašli sme ani príklad na takúto náhradu v abecednom zozname názvov, ale pravdepodobne bude takouto náhradou slovo *dolina*, ktoré sa uvádza ako výklad hesla *úval* aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka.

Napokon sa žiada uviesť, že slovo *kotlina* je iba jedným z početných podstatných mien, ktoré fungujú v spojeniach označujúcich v kartografickej a inej literatúre a na mapách znížené útvary zemského povrchu. Okrem slova *kotlina* sa takto používa ďalších asi dvadsať slov: *rovina*, *nížina*, *niva*, *pole*, *zníženina*, *brána*, *vráta*, *brázda*, *dolina*, *údolie*, *tiesňava*, *tabuľa*, *panva*, *pláňava*, *sedlo*, *priesmyk*, *záhradka*, *priekopa*, *preliačina*, *močiar*, *luh*. Všetky

sa v príslušnej literatúre používajú v spojeniach s prídavnými menami a predstavujú doklady rozmanitého druhu a rozmanitej platnosti a podobne ako slovo *kotlina* zaslúžili by si aj ony starostlivý rozbor najmä z hľadiska svojho miesta v sústave geomorfologických názvov a z hľadiska fungovania v úlohe vlastných mien s rozdielnym stupňom oficiálnosti príslušného názvu a s rozdielnym stupňom jeho záväznosti.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

PRAMENE

- Atlas sveta pre každého. Bratislava, Slovenská kartografia 1988. 218 s.
Burda, Dolné Pohronie. Letná turistická mapa. Bratislava, Slovenská kartografia v spolupráci so Zväzom turistiky SÚV ČSZTV 1990.
CHROPOVSKÝ, B.: Včasnoroľnícky a predveľkomoravský vývoj na území Československa. In: *Veľká Morava a počátky československé státnosti*, Red. J. Vladár. Praha, Academia – Bratislava, Obzor 1985, s. 81–106.
KRAJČOVIČ, R.: *Slovenčina a slovenské jazyky*. I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.
KUČERA, M.: *Veľká Morava a slovenské dejiny*. In: *Veľká Morava a počátky československé státnosti*. Red. J. Vladár. Praha, Academia – Bratislava, Obzor 1985, s. 245–271.
KUČERA, M.: *Postavy veľkomoravskej histórie*. Martin, Osveta 1986. 280 s. + 16 s. farebných príloh.
RUTKAY, A.: *Problematika historického vývoja na území Slovenska v 10.–13. storočí z hľadiska archeologického bádania*. In: *Veľká Morava a počátky československé státnosti*. Red. J. Vladár. Praha, Academia – Bratislava, Obzor 1985, s. 141–185.
SZOMOLÁNYI, J. a kol.: *Malé Karpaty*. Turistický sprievodca ČSSR. 2. vyd. Bratislava, Šport 1986. 336 s. a jedna príloha.
Zoznam vrchov na Slovensku. Kartografické informácie. 1. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1974. 36 s.

LITERATÚRA

- Encyklopédia Slovenska. III. Red. V. Hajko a kol. Bratislava, Veda 1979. 656 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
Malá encyklopédia zemepisu sveta. Bratislava, Obzor 1976. 560 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu. Kartografické informácie. 6. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1975. 42 s.

DISKUSIE

Prípona -ár a jej nový variant -ar v názvoch osôb

JOZEF JACKO

V príspevku venujeme pozornosť niektorým názvom osôb s príponou -ár/-ar. Vo väčšine prípadov ide o nové názvy osôb, ktoré sme excerpiciou z dennej tlače získali po nadobudnutí platnosti nových Pravidiel slovenského pravopisu (PSP). Pri sledovaní dokladov sme si všimli, že pri niektorých názvoch osôb s novou variantnou príponou -ar sa prejavuje istá rozkolísanost'.

V PSP (1991) sa v súvislosti s príponou -ár/-ar uvádza toto: "Prípony -ár, -áreň sa po predchádzajúcej jednoduchej (monoftongickej) dlhej slabike skracujú na podoby -ar, -areň: na rozdiel od foriem typu výhybka - výhybk-ár, ochrana - ochran-ár, zásoba - zásob-áreň, v ktorých sa pred príponou vyskytuje krátka samohláska, píšeme v odvodeninách po predchádzajúcej dlhej slabike krátke a, napr. dráha - dráh-ar, prevádzka - prevádzk-ar, prevádzk-areň, bábka - bábk-ar. Po predchádzajúcej dvojhláske sa prípony -ár, -áreň nekráti, napr. pamiatka - pamiatk-ár, poviedka - poviedk-ár, mlieko - mliek-ár, mliek-áreň atď." V poučke sa nehovorí, či sa prípony -ár, -áreň skracujú aj po predchádzajúcej dlhej slabike s nositeľom slabičnosti í, ě. Á. Král v Pravidlách slovenskej výslovnosti (1984) konštatuje, že "niektoré sonórne spoluhlásky môžu byť slabičné - môžu tvoriť jadro slabiky ako samohlásky. To sú tzv. slabikotvorné spoluhlásky. Tieto spoluhlásky (podobne ako samohlásky) môžu byť dlhé. V slovenčine sú dlhé slabičné spoluhlásky ř, ě. Dlhé spoluhlásky ř, ě sú teda monoftongické, preto by sa mali prípony -ár, -áreň za slabikami s týmito dlhými spoluhláskami skracovať. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa však v slove žrdkár (1987) skrátila pred príponou -ár predchádzajúca dlhá slabika slovotvorného základu. V iných príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny slovo žrdkár patrilo do skupiny výnimiek z rytmického krátenia, napr. v Slovníku slovenského jazyka - SSJ (1965), v Príručke slovenského pravopisu pre školy (1984). A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (1973) pri slove žrdkár uvádza s hviezdičkou podobu žrd'kár, čo značí, že ju hodnotí ako nespisovnú, resp. chybnú. Aj A. Král má v Pravidlách slovenskej výslovnosti heslové slovo žrdkár (s. 626). Najnovšie PSP podobne ako KSSJ kodifikujú podobu žrdkár (s. 461). Slovo žrdkár sa v súčasnosti v publicistike zapisuje trojako: žrdkár, žrdkar, žrdkár, napr.: *Ďalšie svetové rekordy žrdkára Sergeja*

Bubku... (Slovenský denník, 27. 12. 1991, s. 8). - ... a svoje žrdkárske snaženia ustálil... (Národná obroda, 27. 12. 1991, s. 15). - *Výškarka Bykovová a žrdkar Gataullin...* (Práca, 16. 1. 1992, s. 8). Spred nadobudnutia platnosti nových PSP máme doklad na nové slovo stĺpáreň: ... stĺpáreň Majdaléna... (Pravda, 8. 5. 1987, s. 2). Podľa kodifikácie slova žrdkár malo by byť aj stĺpáreň. V SSJ V (s. 164) sú slová vrbárstvo, vrbársky. Podľa podoby žrdkár by malo byť aj vrbárstvo, vrbársky. Pretože ř, ě sú monoftongy, navrhujeme zmeniť kodifikáciu slova žrdkár na žrdkar aj žrdkarský. Podobne v slovách vrbárstvo, vrbarský by sa mali skracovať prípony -ársky, -árstvo po dlhej spoluhláske ř v slovotvornom základe.

V príspevku Nové slová s príponou -ár (1988) sme upozornili, že autori dennej tlače sa neboja nových slov s príponou -ár a v ich tvorení si medzi nekladú. V súvislosti so skracovaním prípony -ár po dlhej monoftongickej slabike majú viacerí športoví redaktori problém so zapisovaním nového slova věčkar. Zapisujú ho v podobe věčkar i věčkár. Novým slovom věčkar sa označuje lyžiar, ktorý skáče (letí) z mostíka tak, že lyže sú roziahnuté do tvaru písmena V, napr.: Innsbruck potvrdil nedostiznosť "věčkarov". - Čo hovorím na nápor věčkarov? (Práca, 6. 1. 1992, s. 8). - V mládežníckych kategóriách sú už štyri päťtiny věčkárov (Práca, 4. 1. 1992, s. 16). - ... ako náš jediný roduverný věčkár Golder (Práca, 8. 1. 1992, s. 16). Správna je však podoba věčkar.

Športoví redaktori často označujú pretekárov podľa príslušnosti k podniku (závodu). Hráči Edmontu Oilers sú olejári: Olejáři doplňají olej (Slovenský denník, 13. 4. 1991, s. 10). Hádzanářky BCT Danubius sa v športových rubrikách denníkov nazývajú cvemárky: "Cvemárky" nastúpili v značne okypťenej zostave (Smena, 22. 8. 1991, s. 7). - Uplynulý víkend však ukázal, že priaznivci na "cvemárky" nezabudli (Národná obroda, 11. 9. 1991, s. 14). Slová věčkar, cvemárka sa často zapisovali v úvodzovkách, ktorými sa signalizoval príznak hovorovosti. Izolované názvy věčkar, olejár, cvemárka sú významovo nepriežračné, preto ich autori bližšie identifikujú v kontexte. Sú to "slová dňa". K takýmto slovám patria aj iné neologizmy utvorené príponou -ár/-iar/-ar od domácich, ale aj cudzích slov. Účastník pouličnej hry na náprstky, pod ktorými sa zakrýva gulôčka, je náprstkár: ... že niekoľkých občanov ČSFR primitívne, ba až tupo obhrajú náprstkári. - Sprava i zľava od náprstkára stáli dvaja mladí muži... (Práca, 20. 9. 1991, s. 5). Podobný význam ako slovo náprstkár majú aj slová škatul'kár a škrupinkár, napr.: Už konkurujú aj škatul'károm (Slovenský denník, 25. 2. 1992, s. 5). - Policajti v Ostrave tri týždne úspešne likvidovali škrupinkárov (Národná obroda, 27. 2. 1992, s. 16). - Ešte pred rokom sa títo "škrupinkári" objavovali iba v okrajových štvrtiach Moskvy... (Slovenský denník, 3. 3. 1992, s. 5). - Chytili vraha škrupinkára? (Smena, 10. 3. 1992, s. 1). - ... hráč neuhádne správnu

škrupinku – a ak uhádne, aj tak mu to nie je nič platné, pretože škrupinkár ju jednoducho drzo prehodí a vytrhne hráčovi peniaze z ruky so slovami, že prehral (Národná obroda, 16. 3. 1992, s. 2).

Nové slová s príponou -ár majú často príznak hovorovosti, napr.: A teraz sa mu sem nanosili "burzári" (Život, 1. 6. 1989, s. 36). – Takzvaných "pivečkárov", ktorí sa završujú vyhovávajú na jedno pivo, tiež prísne trestajú v komisii (Slovenský východ, 6. 2. 1991, s. 4). – Viac ako diplomy teší mladých "ľudovkárov" dobrá nálada a pohoda... (Život, 18. 5. 1989, s. 39). – K "motykárkam" pribehli "rukavičkárky"... Skupinu totiž rozdelili podľa pracovných pomôcok (Práca, 19. 7. 1989, s. 5). – Najprv som bol "kolečkárom", teda vozil som zeminu a skaly na vozíku (Práca, 19. 6. 1989, s. 1). – Dolná časť – sídlisko – to sú "kufrikári". Teda tí, čo sa do Detvy prisťahovali (Pravda, 6. 1. 1989, s. 4). – Myslela som si, je tam toho, taký "hotdogár". (Pravda, 6. 7. 1991, s. 7). Majiteľ kupónovej knižky, účastník kupónovej privatizácie (kupónky) sa nazýva kuponár: Slovenskí "kuponári" už tak nezaostávajú (Smena, 9. 1. 1992, s. 4). Význam niektorých neologizmov s príponou -ár pisatelia bližšie vysvetľujú v zátvorkách, napr.: Repatriácia "lodičkárov". "Lodičkári" (pomenovaní podľa spôsobu úteku na malých, nevhodných člnoch)... (Práca, 4. 2. 1992, s. 4). – Začali sa týždeň s mašličkarmi. (Príprutá mašlička takej či onakej farby prezradí pri stretnutí prváčka.) (Nedeľná Pravda, 14. 9. 1990, s. 5). – To už ale najmenej deti odišli na strunku (po spievaní). Keď nedovolili "strunkárom" vstúpiť dnu, nôtli... (Katolícke noviny, 22. a 29. 12. 1991, s. 17). – Palič a zlatý plaketár (21. novembra 1986 v Košiciach slávnostne odovzdali plakety prof. MUDr. Jana Janského)... (Zdravie, 1987, č. 1, s. 32).

Názvy osôb kvaškár a tepšár sú typické pre miestny úzus (nárečie). Preto aj ich identifikácia je známa iba z kontextu: Kto sú "kvaškári" a "tepšári"? Jeľšavčanov vždy volali "kvaškári", pretože mnohí z nich sa venovali spracovaniu koží – garbiarstvu, Revúčania sú zasa "tepšári", lebo sa zaoberali železiarstvom (Slovenský východ, 30. 3. 1991, s. 3). – Na Zemplíne parobok s kohútmi perami za "kalapom" a na Gemeri tiež už obnoha, kohútiar, mladčisko, ktorému nič ženské nie je cudzie (Práca, 28. 12. 1991, s. 3).

Často sa desubstantíva (slová utvorené od podstatných mien) s príponou -ár používajú v titulkoch rozličných publicistických informácií. Nominatívna forma desubstantívnych neologizmov s príponou -ár je v titulkoch nejasná, identifikuje sa až v informácii, napr.: Svätoplukovi prútkari (Smena na nedeľu, 21. 2. 1992, s. 2). V SSJ III (s. 654) sa slovo prútkár (v súčasnosti prútkár) kvalifikuje ako hovorové slovo (kto hľadá prútkom vodné pramene, rudné ložiská a pod.). – Čuhári. – Boli ste už v čuhári? Kysucké Nové Mesto, ležiace na železničnej trati i toku Kysuce medzi Čadcou a Žilinou má totiž také synonymum, za ktoré sa mnohí – bezdôvodne – hnevajú.

Už len preto, že nevedia o tom, že pomenovanie vzniklo pravdepodobne od nemeckého slova Schuhe – obuv (Práca, 30. 3. 1987, s. 5). – Žochár s bulvárom. – ... názov periodika Žochár je odvodený od hanlivého pomenovania Topoľčancov, ktoré im "prischlo" v minulosti v súvislosti s existenciou obilných sýpok s manipuláciou s vrecami – žochmi (Národná obroda, 27. 2. 1992, s. 16). – Čikári. – Ulovené čiky jedli alebo predávali na litre (Práca, 28. 1. 1989, s. 10). – Čilejkári. – Obyvateľstvo tejto časti Levického okresu nepoužíva spisovný výraz teraz, ale charakteristický nárečový tvar čilej (Práca, 17. 1. 1987, s. 10). – Slniečkári. – Novozámockí slniečkári, ako sa hovorí pracovníkom, ktorí sa zaoberajú kolektormi, vyvinuli aj ďalší typ slnečného zariadenia (Smena, 19. 9. 1985, s. 5). – Muškári. – Pri Mestskej organizácii Slovenského rybárskeho zväzu v Považskej Bystrici úspešne pracuje muškársky klub (Práca, 15. 10. 1986, s. 6). – Pondelkári. – "Pondelkári" ho však prijali veľmi milo. – Stal sa dokonca plaveckým inštruktorom, pretože "pondelkári" chodia z času na čas plávať... (schádzajú sa v pondelok)... (Život, 12. 6. 1986, s. 29). – "Sálovkári" na MS. – Čs. reprezentanti v sálovom futbale odcestujú zajtra na 3. MS do Austrálie (Práca, 14. 10. 1988, s. 8). – "Domovári". – Keď sa nám niečo nepodarilo, častovali nás slovami, medzi ktorými nechýbalo – vy ste takí domovári, z ktorých nikdy nič poriadne nebude (Práca, 14. 11. 1987, s. 10). – Slamienkár. – Výroba slamienok je náročná najmä na čas (Život, 10. 7. 1986, s. 41). – Slamienkárky spod Čiernej hory... – Patria doň aj slamienkárky spod Čiernej hory (Východoslovenské noviny, 27. 12. 1985, s. 1–2). – Slamienkár zo zajačej doliny. – ... pustil sa slamienkár do reči... (Nedeľná Pravda, 6. 1. 1989, s. 14). – Baločkári. – Nikde inde na Slovensku ste donedávna nenašli takých nadšencov, mladých aj starších, ktorí časť prázdnin či dovolenky obetovali na bezplatnú drinu. Iba pri Čiernom Balogu. Teda baločkárov (Nedeľná Pravda, 1. 8. 1986, s. 4–5). – Úroda domčekárov. – Slimáky putovali na export do Francúzska. Je to rekordná "úroda" domčekárov v histórii ich zberu v okrese Žiar nad Hronom (Práca, 16. 9. 1989, s. 16). – Májovkár. – ... májovka je veľmi chutnou a obľúbenou hubou. Zbiera sa na začiatku hubárskej sezóny. – "Májovkárom" sa musí človek narodiť, tvrdia starší (Práca, 23. 6. 1988, s. 6). – Hodári. – Zajtra je v Jablonici najväčší sviatok roka – hody. V tento deň sa poschádzajú "hodári" (Práca, 26. 9. 1987, s. 10). – Paštekári. – Vraví, že bratislavskí "paštekári", ako trefne nazývajú rojnice hubárov z hlavného mesta Bratislavy (Smena, 14. 9. 1988, s. 7). – Anténkari. – Najnovšie sa k tradičným koničkárom pripájajú anténkari, dobre zacvičení v zhromažďovaní autoantén z voľne parkujúcich vozidiel (Smena, 15. 2. 1989, s. 5). – V slove antenkár by sa malo skrátiť pred príponou -ár dlhé é slovotvorného základu (porovnaj vagónka – vagonkár, diskotéka – diskotekár a pod.). – Vraj – žabári. – Žabári – tak začali vlni v Dolnej Súči prezývať ochrancov príro-

dy... (Nedeľná Pravda, 20. 1. 1989, s. 3). V SSJ V je kodifikovaná podoba *žabiar*.

Aj od abstraktných (dejových) podstatných mien vznikajú v súčasnosti názvy osôb s príponou *-ár*, napr.: *Sviatkom slobodárov možno nazvať nedeľu* 6. 10. 1991, keď sa členovia Strany slobody... (Katolícke noviny, 27. 10. 1991, s. 5). – *Obrodári boli počas dvadsať rokov a sú i dnes proti jednému i druhému* (Pravda, 8. 4. 1991, s. 2). – *A. Dubček k diskreditácii obrodárov z roku 1968* (Práca, 8. 4. 1991, s. 1). – *Som spolupracovníkom vašich novín ako fejtonista a úvahár* (Východoslovenské noviny, 8. 12. 1989, s. 1). – *Kablo Bratislava prijme plánovačky – výpočtárky* (Práca, 20. 7. 1989, s. 7). – *Hľadáme anketárov pre trvalú spoluprácu na celom území ČSFR* (Slovenský denník, 6. 2. 1991, s. 2). – *... riaditeľkou nemocnice je na 0,6 pracovného úväzku, šéfkou posudkárov na 0,4 úväzku* (Práca, 16. 4. 1991, s. 5). – *Ako novinár zahraničiar si v nej prídem na svoje..* (Pravda, 17. 1. 1989, s. 6) – *Školská správa mesta Bratislavy prijme samostatného odb. referenta – cenára* (Smena, 12. 4. 1990, s. 5).

J. Horecký – K. Buzáskyová – J. Bosák a kol. v Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny (1989, s. 55) konštatujú, že pre názvy osôb podľa predmetu činnosti (nomina officii) je typický sufix *-ár*. Do tejto skupiny patria staré slová (*rybár*), ale aj veľa novších slov, názvov povolání (*stratár, organár, plstiar*). V publicistike sme v ostatnom čase opäť zaregistrovali viac nových slov, názvov osôb s príponou *-ár/-iar* podľa predmetu činnosti. V Pravde (12. 2. 1990, s. 5) sme zachytili slovo *točnár*: *Československé štátne dráhy, Bratislavská oblasť, Ružňové depo Bratislava, prijímú točnárov*. V slovenčine existuje slovo *točňa*. Železničiari ním pomenúvajú konštrukciu na otáčanie vozňov alebo lokomotív v depách. V divadelnom svete sa ním pomenúva mechanizmus na otáčanie časti javiska (v modernejších divadlách, v ktorých sa pohybom javiska nahrádza klasická opona). Pomenovanie *točnár* je jazykovo chybné, lebo po mäkkých spoluhláskach v základovom podstatnom mene sa tvoria názvy osôb nie príponou *-ár*, ale príponou *-iar* (*šatňa – šatniar*). Podľa toho je správne *točniar*. Od slova *hať* je príponou *-iar* utvorený názov osoby *hatiar*: *Okrem hatiarov pracujú na vodnej nádrži ešte traja údržbári a merači...* (Pravda, 20. 9. 1988, s. 3). Príponou *-iar* je utvorený aj názov osoby *lutniar* od podstatného mena *lutna*: *Lutniari z Tvrdošína* (Práca, 20. 9. 1986, s. 10). V Slovníku cudzích slov (1983) sa uvádza derivát od podstatného mena *lutna* (strunový hudobný nástroj) v podobe *lutnista* (hudobník, ktorý hrá na lutne). Slovo nemeckého pôvodu *lutna* metaforicky označuje aj vetracie potrubie. *Lutniar* vyrába lutny (banské vetracie rúry). Oceľový kord predstavuje v súčasnosti v drôtovníctve špičkový výrobok, ktorý sa používa do pneumatík a dopravníkov. Osobu, ktorá tento výrobok vyrába, nazývajú v drôtovníctve *kordár*: *To je preambula "de-*

satora" kordárov v hlohovskej drôtovni. – Preto sa zrodilo aj kordárske "desatora" (Pravda, 13. 6. 1988, s. 3). Príručky súčasnej spisovnej slovenčiny registrujú slovo *betlehemec* (kto chodí s betlehemom podľa ľudového zvyku). V Slovenskom denníku (6. 1. 1992, s. 2) sme sa stretli aj s novým slovom *betlehemár* (kto vyrába, vyrezáva betlehemy): *Za krásny označil počas návštevy chrámu sv. Tomáša Becketa v Mohelnici tamojší drevený vyrezávaný mechanický betlehem prezident Bavorskej asociácie betlehemárov Gert Giebel*. Na pomenovanie plastickej látky použitej ako imitácia kože sa v SSJ VI (s. 46) uvádza slovo *koženka*. Slovo *koženka* registruje aj A. Zauner v Praktickej príručke slovenského pravopisu (s. 262), podobu *koženka* uvádza s hviezdikou ako nespisovnú. V KSSJ (s. 165) a v najnovších PSP (s. 223) je podoba *koženka*. Od slova *koženka* je príponou *-ár* utvorený názov osoby *koženkár*: *Čo trápi koženkárov dnes* (Pravda, 28. 7. 1989, s. 6). V SSJ VI (s. 98) je slovo *súdkár* (teraz *súdkar*). V časopise Život (14. 5. 1987, s. 22) sme zaregistrovali aj slovo *sudár* (výrobca sudov): *Banskoštiavnickí sudári...* Výrobca osiel je *oslár*: *A ples oslárov preto, že Oravský Biely Potok bol už v minulom storočí známy výrobou kvalitných a vyhláďovaných osiel na brúsenie* (Práca, 28. 1. 1991, s. 5). *VDI Kveta v Novej Bani vyrábajú zátky z plastov, to sú zátkari* (Práca, 10. 10. 1991, s. 6). *Roletárky vyrábajú rolety* (Práca, 21. 10. 1985, s. 5). V Pravde (14. 1. 1986, s. 3) sme zaregistrovali názov *kachličkárika*. Nedeľná Pravda (10. 8. 1990, s. 4) písala o *metličkároch*. Výrobcovia zápalek sú *zápalkári* (Pravda, 10. 5. 1985, s. 5). V Sme (24. 11. 1986, s. 3) sme sa stretli s názvom *preglejkár*. O profesii *telekomunikár* sme sa dozvedeli v Sme (20. 5. 1985, s. 3). V Práci (5. 9. 1987, s. 1) sme sa dočítali o sviatku baníkov, energetikov, *magnezitárov, naftárov, plynárov*, geológov, ale aj *rudárov*. Osobu, ktorá obsluhuje benzínové čerpadlo, označil pisateľ Východu (27. 8. 1990, s. 3) slovom *benzinár*. Slovo *trávníkár* bolo v Pravde (24. 10. 1991, s. 10) zapísané v úvodzovkách, čím sa signalizoval príznak hovorovosti. *Trávníkár* má na starosti trávník. Od podstatných mien *rezačka* a *kosačka* sú príponou *-ár* utvorené názvy osôb, ktoré pracujú s týmito strojmi: *Na obrázku rezačká J. Rekšák...* (Práca, 28. 5. 1985, s. 1). – *Spomedzi kosačkárov si najlepšie počínajú...* (Pravda, 14. 7. 1987, s. 1). Kyslíkový dýchací prístroj obsluhujú v nemocnici *kyslíkari* (Pravda, 19. 12. 1986, s. 4). *Súčiastkári* majú na starosti súčiastky (Práca, 24. 3. 1987, s. 2). Vedúci strediska je *strediskár* (Pravda, 27. 2. 1987, s. 3). *Palivári* sa starajú o dostatok paliva (Pravda, 15. 12. 1990, s. 5). *Saunár* pracuje v saune (Smena, 21. 12. 1991, s. 11). Výrobca a spracovateľ kožušiny je *kožušinár* (Život, 20. 4. 1989, s. 62). Príručky súčasnej spisovnej slovenčiny registrujú slová *kožuchár, kožušiar, kožušník*. Od látkových podstatných mien *cukrovinka, medovina, krmivo* sú príponou *-ár* utvorené nové názvy osôb *cukrovinkár, medovinár, krmivár*: *Z nich najaktívnejší boli cukrovinkári*

(Práca, 23. 6. 1986, s. 4) – *Ladislav Chňapek, včelár a medovínár školského podniku nitrianskej Vysokej školy poľnohospodárskej...* (Pravda, 27. 12. 1988, s. 2). – *Tu predsa ide o priemyselnú výrobu, krmivári poznajú svoje zdroje a možnosti...* (Pravda, 28. 12. 1987, s. 3). SSJ I (s. 775) a KSSJ (s. 169) zaznamenávajú slovo *krmovínár*. K novým názvom osôb s príponou *-ár* patria aj podstatné mená *chladiar* a *chladničkár*: ... *prijme pre svoje závody do pracovného pomeru chladiarov* (Práca, 2. 12. 1986, s. 7). – *Čo (zbytočne) mrazí chladničkárov?* (Nové slovo, 20. 11. 1986, s. 5).

Nové názvy osôb s príponou *-ár* sa často pričleňujú k iným názvom osôb, čím vzniká viacslovný názov skladajúci sa z dvoch priradených podstatných mien, napr.: *Stavoindustria Bratislava prijme izolatérov krytínárov* (Nedeľná Pravda, 23. 10. 1987, s. 23). – *Bratislavské automobilové závody prijímú pracovníkov nasledujúcich profesií: drevomodelár maketár* (Práca, 28. 8. 1986, s. 7). – *Pôdohospodársky projektový ústav v Bratislave prijme absolventov so vzdelaním VŠ a ÚSO v profesiách: energetik teplár* (Práca, 10. 4. 1985, s. 7). – *Bratislavské automobilové závody prijímú ihneď do zamestnania samostatného plánovača kapacitára* (Smena, 22. 7. 1985, s. 6).

Ako sme uviedli na začiatku, podľa najnovších PSP sa prípony *-ár, -áreň* po predchádzajúcej jednoduchej (monoftongickej) dlhej slabike skracojú na podoby *-ar, -areň*. Monoftongické dlhé hlásky sú v slovenčine aj dlhé spoluhlásky *í, ě*, preto by sa mali prípony *-ár, -áreň, -árstvo, -ársky* skracovať na *-ar, -areň, -arstvo, -arský* aj po týchto dlhých slabikách. Mali by sa teda kodifikovať podoby *žrdkar, stĺpar, stĺpareň, vŕbarstvo, vŕbarský* a pod. Skrakovanie novej variantnej prípony *-ar* po predchádzajúcej dlhej slabike sa zatiaľ nie vždy rešpektuje najmä v športových rubrikách dennej tlače, napr.: *Do veľkej atletiky sa vracia výškár Zvara...* – *Bronz čs. skeetárov.* – ... *a na prekvapenie aj najlepši čs. prekážkar minulej sezóny Igor Kováč...* (Práca, 15. 11. 1991, s. 8). – *Šampionát sánkarov* (Národná obroda, 11. 1. 1992, s. 15). Doklady ukazujú, že prípona *-ár* a jej varianty *-iar* i *-ar* sú veľmi produktívne aj v súčasnosti pri tvorení názvov osôb z rozličných spoločenských oblastí.

Pedagogická fakulta UPJŠ
Ulica 17. novembra 1, Prešov

LITERATÚRA

- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1989. 440 s.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
JACKO, J.: Nové slová s príponou *-ár*. Nedeľná Pravda, 16. 12. 1988, s. 7.

KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 632 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1–6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 552 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Bosorky, čerti a smrtky okolo nás

Veríte na bosorky, smrtky, čertov, diablov, strigy a iné im podobné bytosti známe z rozprávok, ľudových povestí a povier? Opradené tajomstvom, zosobňujúce zlo a naháňajúce strach zjavovali sa náhle a zamotávali nite už aj tak ťažkého osudu jednoduchých ľudí. Vďaka sile "svojej osobnosti" vystúpili z rozprávok a povier do každodenného života a ľudia ich menami začali pomenúvať rôzne predmety, nástroje, rastliny, zvieratá a javy okolo seba.

V samej prírode, ktorá si často nedá tak ľahko odhaliť svoje tajomstvá, majú názvy niektorých rastlín, živočíchov či poveternostných javov výraznú lexikálnu i zemepisnú členitosť, v ktorej sa vystriedala priam celá plejáda týchto zlých, démonických bytostí – temných síl. Stačí, aby sa zdvihol vietor a schytil do víru kúdol prachu na ceste, či rozmetol pohrabané seno na lúke. V južnej polovici západného Slovenska a čiastočne aj v trenčianskej oblasti sa tento jav, ktorý akoby ovládala nadprirodzená sila, nazýva *bosorka* alebo spojením *bosorka letí, bosorki sa hoňia, bosorki sa krúčia*. V západnej a južnej časti stredného Slovenska je popri iných názvoch tohto javu rozšírené aj pomenovanie *striga*, ktoré sa často vyskytuje v spojení *strigi sa krúčia, striga lieta, strigi tancujú*. V jednom prípade máme z východného Slovenska doložený aj názov *vražica* (= veštica) *še kruci*. Na Záhorí sa miestami takto vykrúca zlý škriatok *rarášek* a v niektorých lokalitách stredného a východného Slovenska zase *šarkan*, známy v rozprávkach ako zlá okrídlená obluda. Ojedinele máme doložené názvy *šarkan* (na západ. Slovensku) a *striga* (z Hontu) nielen pre vzdušný vír, ale aj pre silný vietor či víchricu s búrkou. A v oblasti Topoľčian *sa robá bosorki* aj tam, kde sa vo vode vytvára vodný vír. Vo viacslovných názvoch vzdušného víru sa na východe objavuje aj diabol a čert: *čorci še biju, čert še žeňi, čort svadzbu robi*,

čerci tancuju, d'abol še knuci, d'abl'i še žeňa, d'ablov taňec, čertovo kolo a pod. (porov. A. Habovštiak: O názvoch vzdušného víru v slovenských nárečiach. Kultúra slova, 11, 1977, s. 78–81). Dnes pomerne rozšírené názvy poveternostných javov *motolica*, *metelica* (ako vzdušný vír, silný vietor alebo snehová búrka) a *plúšť* a *slot*a (ako daždivé, sychravé počasie) patrili v starých poverách aj menám zlých démonických bytostí.

Zemepisnou členitosťou názvov na území Slovenska sa v "démonickosti" azda nič nevyrovná nočným motýľom. Jednotlivé názvy sú niekedy v terénnych dokladoch významovo spresnené ako lišaj smrtihlav (*Acherontia atropos*), ale vo väčšine prípadov zahŕňajú celú skupinu tých ľahkých šuchotavých stvorení, ktoré sa v noci zobúdzajú, aby hľadali svetlo, a strmhlav vrážajú do lúčov a obločných skiel. Ich pomenovania v slovenských nárečiach motivované menami nadprirodzených síl súvisia so starou predstavou, že nočné motýle v sebe zosobňujú duše mŕtvych alebo skrývajú vo svojej podobe čarodejnice či démonov (porov. V. Vážný, O jménech motýlů v slovenských nářečích. Bratislava 1955).

Na Záhorí a miestami aj v ostatných západoslovenských nárečiach sa pre nočného motýľa používa názov *bosorka* alebo len veľmi zriedkavo *bosorák*, ktorý tiež označuje tmavého motýľa strednej veľkosti. Ich družka *striga* poletuje najmä v oblasti Gemera a centrálnej časti stredného Slovenska, ale možno sa s ňou stretnúť aj na severe Kysúc a miestami aj v dolnotrenčianskej oblasti. Medzi nimi na pomerne veľkom a súvislom území západného Slovenska (okrem Záhoria), ktoré presahuje až do najzápadnejšieho okraja stredného Slovenska, sa v tomto význame používa názov *psota*. *Psota* v ľudových poverách v sebe personifikuje biedu, nešťastie či chorobu. A tá, ktorá so sebou nosí aj kosu, svoje meno *smrt'* či *smrtka* požíčala toľto bezbrannému stvoreniu vo veľkej časti východného Slovenska (*šmerc*, *šmertka*) a miestami aj v iných lokalitách. So smrťou alebo predstavou smrti či duše zomretého súvisia aj názvy *smrtohuaf*, *smrt'ihlav*, *smrt'ohlávka* či *šmertni ptak*. Z viacerých oblastí máme doložený aj názov *mora*, resp. *múra* (aj *noční mura*, *hluchá mora*, *slepá mora* a pod.), ktorý pôvodne označoval mytologickú bytosť, čo dusí alebo morí ľudí v spánku. Len jednotlivo máme v názve nočného motýľa z oblasti Kysúc zachované pomenovanie *sotona*, ktoré takisto patrilo pôvodne zlej, diabolskej bytosti.

Ojedinele si aj iné druhy hmyzu vyslúžili niektoré z týchto mien. Moľa obilná (*Nemapogon granellus*) a moľa šatová (*Tineola biseliella*) je z oblasti trnavského nárečia doložená ako *bosorka* a v topoľčianskych nárečiach sa jej niekedy hovorí aj *psota*. Menom *striga* sa na Orave označuje aj vážka (*Libellula*).

No ani vyššie druhy živočíchov sa nevyhli úplne "démonom". Z hornotrenčianskej oblasti máme doložený názov *bosorka* pre ropucha obyčajnú

(*Bufo bufo*), z Gemera názov *čertík* pre ostrieža obyčajného (*Perca fluviatilis*) a napokon *zmokom* sa nenazýva iba zlý škriatok, ale aj vodný vták kurovitého vzhľadu – sliepočka (*Gallinula*).

Kým v živočíšnej ríši mali prevahu ženské démonické bytosti, v ríši rastlín to priam zavládla čertovina. Takmer na celom území Slovenska môžeme nájsť *čertovo* či *čertove rebro*, čiže papraď samčiu (*Dryopteris filix-mas*). Z dolnotrenčianskej oblasti máme tento ľudový názov doložený aj pre rebrovku rôzolistú (*Blechnum spicant*) a zo Spiša pre papraď zase názov *d'ablovo rebro*. Nuž veď je čert ako diabol. *Čertovo líko* je ľudový názov z oblasti Hontu pre lykovec jedovatý (*Daphne mezereum*) a *čertove oči* patria belasoruzovému až bielemu kvietku hlaváča kaukazského (*Scabiosa caucasica*). A rad spojení *čertov tabak*, *čertov bagón*, *čertova fajka*, *čertov mech*, *čertov miešok*, *čertovo vajce*, *čertov hríb* či dokonca *čertovo hovno* tvorí len čertovsky zemepisne členený názov pre obyčajnú prášivku, teda prášnicu bradavičnatú (*Lycoperdon perlatum*). Z húb sa nám d'alej priam ponúka do tejto spoločnosti *satan* (zried. *satanáš*) všeobecne známy, hoci v nárečiach menej používaný názov pre jedovatý hríb satanský (*Boletus satanas*) a na Orave by sa nám mohol pod nohy priplisť aj *vlaklak* či *vrkolak*, sivohnedá huba s dlhými ostňami na spodku klobúka – jelenka strechovitá (*Sarcodon imbricatus*), ktorá je pre zmenu jedlá. Jednotlivo máme ešte doložený názov *čertov dubák* pre hríb zrnitohlúbikový (*Boletus erythropus*) alebo hríb siniak (*Boletus luridus*) a pomenovanie *d'ablovo vajce* pre hadovku smradľavú (*Phallus impudicus*). (Všetky tieto názvy húb spolu s inými podrobnejšie uvádza M. Majtánová v sérii príspevkov v Kultúre slova v ročníkoch 1969 a 1970.)

No neostalo len pri výroč, nočných motýľoch a *stridžacích*, vlastne jedovatých hubách. Darmo dievčence na Vianoce kúty povymetali, keď sa bosorky, strigy a čerti už dávno udomácnili v chalupách, dielnach a na poliach. Z temných síl sa pod usilovnými rukami ľudí stávali šikovní pomocníci. Pomocou *čerta*, rýchlo sa otáčajúcej časti pluhu, sa ľahšie vyorávali zemiaky. *Horským čertom* sa na Myjave nazýval nástroj, ktorým drevorubači sťahovali drevo z hory. *Čertove mechi* vŕhali kováčom vzduch do ohňa a z *čertovej kože*, pevnej hrubšej látky, sa zasa chlapom šili nohavice a kabáty.

V Gemi sa *strigou* volá zariadenie, na ktorom sa vyrezávajú drevené predmety, napr. vretená. V sklárskom slangu bola *striga* nástrojom na ťahanie stopiek na kalíškoch a zo zvolenského nárečia máme *strigu* doloženú vo význame "súčiastka, ktorá sťahuje rám pílky na železo".

Smrtka alebo presnejšie *šmertka* slúži na Spiši a v Šariši na navíjanie priadze na cievy. Podľa dokladov z dolnotrenčianskych nárečí poznáme *bosorku* aj ako nízky stolček pod nohy a zo západného Gemera *psotu* ako brdársku zásteru.

Nuž, kam sa človek obzrie, všade samé bosoráctvo a čertovina. Už chýba len peklo. Ale aj to sa nájde v domácnosti a často nie jedno. *Peklom* či *pekielkom* sa prevažne v západoslovenských a sčasti aj vo východoslovenských nárečiach nazýva vyhlbená jama pred chlebovou pecou, kam sa gazdiná postavila, aby sa jej lepšie sádzal chlieb. *Pekielec* (z oblasti Hontu) či *pekelec* (rozšírený prevažne na západnom Slovensku) označoval priestor medzi pecou a stenou izby alebo výklenok, na ktorý sa dávalo smolnaté drevo osvetľujúce miestnosť. *Peklo* bolo aj pod nohami tkáča v podobe vyhlbenej jamy, aby podnože krosien mohli zísť do dolnej polohy čo najnižšie. Ďalšie *peklo* bolo aj pod veľkým kolesom v záboji (zariadení na lisovanie semien) a umožňovalo ľahšiu manipuláciu s kolesom pri výrobe oleja. Aj jama pod veľkým gepľovým kolesom (gepeľ sa používal na mlátenie a rezanie sečky), ktoré otáčali kone, sa podľa dokladov z niektorých lokalít západného Slovenska nazýva *peklom*. A jednotlivo v južnozápadoslovenských nárečiach sa *peklom* označovala aj konštrukcia nad posteľou pozostávajúca zo štyroch tyčí, cez ktoré bola natihnutá vyšívaná plachta, voľne splyvajúca po bokoch (porov. P. Socháň: Význam plachty – prestieradla u slovenského ľudu, Časopis muzeálnej slovenskej spoločnosti, 1930, s. 78–84).

Nuž nie je málo temných démonických síl, ktorými sa človek obklopil. No aj tak ho viacej priťahovali tie pravé, vystupujúce v poverách a rozprávkach. Aj preto počas dlhých večerov na priadkach či páračkách nebolo konca strašidelným príbehom o strigách, škriatkoch, čertoch či bosorkách. Človeka niekedy z nich až smrť preskočila.

Gabriela Barančoková

ROZLIČNOSTI

Neprieichodnosť návrhu

Pri úvahách o vlastnostiach slov typu *neprieichodnosť* treba vychádzať z rozboru celej skupiny slov odvodených predponou *prie-*.

Zo slovotvorného hľadiska predpona *prie-* je veľmi často realizáciou slovesnej predpony *pre-* v oblasti prídavných a podstatných mien. Inými slovami, nepripája sa mechanicky k jestvujúcim prídavným a podstatným menám, ale odkazuje na predponu *pre-* v takých slovesách, ktoré vyjadrujú prenikanie deja cez nejakú prekážku alebo jednoducho postupovanie vpred.

Je tu teda takýto slovotvorný postup: od bezpredponového slovesa sa utvorí sloveso s predponou *pre-*, od tohto slovesa sa utvorí prídavné meno príponou *-ný* (zmenou *pre-* na *prie-*) a od neho ďalej podstatné meno príponou *-osť*: *strelit' – prestrelit' – priestrelný – priestrelnosť*.

V takto vymedzenej skupine slov možno vyčleniť dve významovo blízke, ale predsa odlišné skupiny.

Na jednej strane sú tu slovesá (a od nich odvodené prídavné mená a podstatné mená) vyjadrujúce dej, resp. činnosť smerujúcu cez nejakú prekážku, teda charakterizujúce činnosť agensa, vykonávateľa činnosti. Slovesom *prebýjať sa* vyjadrujeme činnosť, pri ktorej sa človek dostáva vpred s vynaložením istého úsilia: *prebýjať sa cez davy ľudí, prebýjať sa k vytúženému cieľu*. *Priebojný človek* je taký, ktorý ide za svojím cieľom, často cez všetky prekážky. *Priebojná* môže byť aj strela, ktorá ľahko preniká cez ochranný pancier. Takisto môže byť v tomto význame *priezračná strela*.

Na druhej strane sú také slovesá, ale najmä od nich utvorené prídavné a podstatné mená, ktoré sa vzťahujú ani nie tak na vlastnosti agensa ako skôr na vlastnosti premáhanej prekážky; vyjadrujú teda istý stav, presnejšie možnosť prekonať istú prekážku, preniknúť cez ňu na druhú stranu. *Priepustná* je taká hranica, cez ktorú možno prejsť, podobný význam má spojenie *priestupná hranica*. *Priestrelný* je kryt, ktorý možno prestreliť (porov. *nepriestrelná vesta*).

K tejto skupinke sa pripájajú ako osobitná podskupinka také slová, v ktorých akoby sa vyjadrovalo prenikanie spoza druhej strany k vnímateľovi. Svetelný lúč presvitá cez oblok alebo aj papier, ktorý je *priesvitný*. *Priesvitná* je aj látka, obal. Blízky význam má prídavné meno *priezračný*. Analogicky je k prídavnému menu *priesvitný* prítvorené prídavné meno *priezvučný*, t. j. prepúšťajúci zvuk.

Po tomto krátkom prehľade treba povedať, že ku všetkým slovám uvedených skupín sa tvoria aj záporné podoby: *priestrelný – nepriestrelný, priestrelnosť – nepriestrelnosť, priebojný – nepriebojný, priebojnosť – nepriebojnosť, priesvitný – nepriesvitný, priesvitnosť – nepriesvitnosť*.

Sloveso *prechodiť, prechádzať*, resp. *prejsť* a odvodené slová *priechodný, priechodnosť* majú v skúmanej sémantickej skupine svojrázne postavenie. Svojím pôvodným (povedali by sme slovotvorným) významom patria do skupiny stavových slov označujúcich možnosť či nemožnosť prekonať prekážku. Preto sú bežné spojenia ako *priechodný/nepriechodný terén, priechodnosť* či *nepriechodnosť močarín pre bojové vozidlá* a pod. Je zaujímavé, že ak sa má vyjadriť nie vlastnosť terénu, ale schopnosť tanku dostať sa cez takýto terén, používa sa podstatné meno *priechodivosť*.

Ak sa teda hovorí o *nepriechodnosti návrhu*, myslí sa okolnosť, že návrh nemôže prejsť cez prekážku utvorené hlasovacím mechanizmom napr.

v parlamente. Len v prenesenom význame sa môže táto vlastnosť nepriechodnosti pripisovať aj vlastnému návrhu. Takže v súčasnej publicistike sa slovo *nepriechodnosť* používa v dvoch významoch: 1. nemožnosť prekonať istú prekážku, napr. hlasovanie, 2. vlastnosť predurčujúca, že niečo neprejde cez prekážku, napr. hlasovaciu. Takéto prenášanie významu je v jazyku dosť bežné. V publicistike sa môžeme stretnúť aj s kladnou podobou *priechodnosť*, keď sa myslí na vlastnosť nejakého návrhu, riešenia, opatrenia, ktorá mu zaručuje prijatie. Blízke, ale predsa nie rovnocenné spojeniu *jediné priechodné riešenie* je spojenie *jediné prijateľné riešenie*, resp. aj *jediné možné riešenie*, v ktorom sa zdôrazňuje prijateľnosť z hľadiska vecnej stránky, nie z hľadiska prijímacieho (hlasovacieho) mechanizmu.

Na záver treba povedať dve veci. Po prvé, že vznik a rozšírenie spojení ako *nepriechodnosť návrhu*, *priechodné riešenie* poukazuje na tvorivý potenciál nášho jazyka (i jeho používateľov). Po druhé, že nadmerné rozširovanie takýchto spojení je príznakom módnosti, a teda netvorivého podliehania našich politikov a publicistov akoby "novým" slovám.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Pocta Augustovi Horislavovi Škultétymu

Ako Poctu Augustovi Horislavovi Škultétymu označil Jaroslav Rezník, predseda Spolku slovenských spisovateľov, svoj básnický pozdrav tomuto význačnému predstaviteľovi štúrovskej generácie, prednesený v úvode jednodňového vedeckého sympózia o živote a diele A. H. Škultétyho; výraz *pocta* azda symbolicky vyjadruje aj náplň a ducha tohto podareného podujatia, ktoré vo výročitý deň stého úmrtia (21. 5. 1992) A. H. Škultétyho usporiadala v Bratislave Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave spolu s Maticou slovenskou, Spolkom slovenských spisovateľov, Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, Slovenskou literárnovednou spoločnosťou pri SAV, Priateľmi detskej knihy a vydavateľstvom Mladé letá. V úvodnej, slávnostnej časti sympózia zazneli okrem iného aj príhovory prodekana usporiadateľskej fakulty I. Drobného, predsedu výboru Matice slovenskej J. Markuša, ktorý vyzdvihol úlohu osobnosti v živote národa, a list A. H. Škultétymu, ktorý predniesla redaktorka Mladých liet M. Baloghová. Tým podujatie vyznelo aj ako malá národná slávnosť.

Život a dielo A. H. Škultétyho (1819–1892) poskytli východisko na analýzu literárnym vedcom, jazykovedcom, historikom, národopiscem, pedagógom a ďalším kultúrnym pracovníkom. Východiskový referát na tému *A. H. Škultéty v dobovom literárnom kontexte* predniesol C. Kraus (Ústav slovenskej literatúry SAV). Vydanie Slovenských povestí označil nielen za folkloristický, ale aj za literárny, t. j. tvorivý čin a vyzdvihol to, že A. H. Škultéty utvoril nový typ detskej literatúry. V rámci literárnovedného bloku F. Štraus (Pedagogická fakulta UK) analyzoval básnickú tvorbu A. H. Škultétyho najmä z hľadiska veršových systémov a E. Tkáčiková (Pedagogická fakulta UK) si všimla duchovné piesne tohto autora publikované v evanjelickom spevníku. Rozbor slovnej zásoby použitej v básnickom diele A. H. Škultétyho podala E. Krasnovská (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV). Do tohto okruhu sa zaraďuje aj vystúpenie P. Vongreja (Matica slovenská, Bratislava), v ktorom predstavil činnosť Eduarda Miloslava Škultétyho, mladšieho brata A. H. Škultétyho.

Zberateľská, upravovateľská a vydavateľská činnosť A. H. Škultétyho bola predmetom pozornosti ďalších referentov: J. Michálek (Filozofická fakulta UK) rozborom spolupráce A. H. Škultétyho s P. Dobšínským pri vydávaní ľudových rozprávok ukázal, že A. H. Škultéty bol ako rozhodujúca osobnosť pri všetkom dôležitom, čo sa u nás so slovenskými rozprávkami dialo, a jeho účasť na príprave Slovenských povestí označil za rovnocennú s P. Dobšínským. Jazykový, kultúrny aj politický rozmer ľudovej slovesnosti v štúrovskom období vyzdvihol J. Kačala (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV). Jazyk rozprávok A. H. Škultétyho predstavil J. Doruľa (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV), dosah ľudových rozprávok na našu jazykovú kultúru zdôraznil G. Horák (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV). Ideový a formotvorný význam rozprávky zdôraznil A. Habovštiak (Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV) a S. Bajaník (Matica slovenská, Bratislava).

Významnú súčasť sympózia tvorili referáty zamerané na širšie kultúrno-politické súvislosti účinkovania štúrovskej generácie: na predstavenie štúrovskej koncepcie národnej samobytnosti a národnoemancipačného procesu sa zaciľil M. Podrimavský (Historický ústav SAV), P. Liba (Pedagogická fakulta, Nitra) sa venoval vzťahu osvety, osvietenstva a rozvoja slovenskej literatúry v období romantizmu.

Problematika výchovy bola predmetom referátov M. Kovačku (Matica slovenská, Martin), ktorý si všimol osobnosť A. H. Škultétyho a jeho program v slovenskom vzdelávaní v 19. storočí, a J. Gallu (Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove), ktorý podal pedagogický portrét A. H. Škultétyho.

Sympóziu o živote a diele A. H. Škultétyho zaujalo predovšetkým komplexnosťou pohľadu na bohatú činnosť tohto slovenského literáta, pub-

licistu, zberateľa a opatrovateľa ľudových rozprávok a vynikajúceho pedagóga i organizátora slovenského stredného školstva 19. storočia. Z jeho diela vyzdvihlo najmä zberateľskú a upravovateľskú prácu na slovenských ľudových rozprávkach a jeho neúnavnú pedagogickú činnosť školskú aj mimoškolskú. Z rokovania vzišiel konkrétny popud hodnotiť najmä jeho činnosť na poli zbierania, upravovania a vydávania slovenských rozprávok vyššie ako doteraz, a to aj vo vzťahu k zásluhám P. Dobšinského, ktorý sa zapísal (aj vďaka aktivite slovenských vydavateľstiev najmä po r. 1945) ako zberateľ a vydavateľ slovenských rozprávok do širšieho povedomia aj v medzinárodnom rozsahu. Vedecké a kultúrne podujatie venované A. H. Škultétymu zároveň potvrdilo, že v diele predstaviteľov štúrovskej generácie jesto stále čo objavovať a zároveň aj opätovne približovať novým generáciám Slovákov. Pedagogickej fakulte UK v Bratislave a osobitne pracovníkom katedry slovenského jazyka a literatúry patrí úprimná vďaka a uznanie za myšlienku usporiadať toto podujatie i za jeho zorganizovanie. Materiál z neho usporiadatelia plánujú vydať v osobitnom fakultnom zborníku.

Ján Kačala

Kniha o fungovaní jazyka v pracovnej komunikácii

(DOHALSKÁ-ZICHOVÁ, M.: Dynamika verbální komunikace – mluvené slovo v teorii a praxi. Praha, Acta Universitatis Carolinae 1991. 214 s.)

Skúmanie jazyka ako prostriedku komunikácie, to znamená i ústnej dialogickej komunikácie v rozličných sférach života ľudí, je v súčasnosti predmetom sústredenejšieho záujmu lingvistov. Prácou, ktorá reprezentuje posun od opisu jazykového systému k výskumu jeho fungovania v reči, je i monografia Marie Dohalskej-Zichovej *Dynamika verbální komunikace – mluvené slovo v teorii a praxi*. Autorku osobitne zaujíma pracovná a riadiaca (dispečerská) komunikácia. Vychádza zo zvukových záznamov prirodzenej komunikácie medzi členmi pracovného tímu a závery, ku ktorým dospela analýzou získaného jazykového materiálu, podáva tak, aby sa mohli využiť aj v praxi.

Je sympatické, že autorka nevidí v jazyku iba komunikačný nástroj. Jazyk považuje rovnako za prostriedok dorozumievania i porozumenia medzi ľuďmi. Zrejme preto si osobitne všima adresáta v pracovnej komunikácii a jeho schopnosť prijímať a dešifrovať vysielané informácie. V centre pozornosti je teda problém percepcie (vnímania) v spontánnej pracovnej hovorenej komunikácii.

Prvá časť práce vychádza z experimentálneho výskumu zameraného na identifikáciu zvukových segmentov (najmä vokálov) adresátmi. Úroveň percepcie autorka overuje troma metódami – identifikáciou izolovaných hlások, identifikáciou hlások pomocou testov logatómovej zrozumiteľnosti (logatómy sú komplexy hlások bez významu, počúvajúc si teda nemôžu chybaťcu hlásku domyslieť z kontextu). Dve "laboratórne" metódy autorka dopĺňa analýzou spoľahlivosti percepcie v prirodzených komunikačných situáciách (komunikácia na železničnej stanici, pri riadení mestskej hromadnej dopravy, leteckej dopravy, v železniarňach, v bani, v poľnohospodárstve a počas snehovej kalamity v cestnej doprave). Metódy výskumu ukazujú náročnosť získavania východiskového materiálu.

Za dôležité považujeme to, že všetkými troma metódami autorka dospela k zhodným výsledkom. Samohlásky sú v porovnaní so spoluhláskami stabilnejšie, inak povedané, pri rozbere testov zrozumiteľnosti autorka zistila, že počúvajúc presnejšie určujú samohlásky; spoluhlásky viac podliehajú skresleniam a chybné identifikácii. Zámena spoluhlások je nielen častejšia, ale i pestrejšia. Osobitne citlivým miestom je iniciálové a finálne postavenie spoluhlásky v slove. Najväčšou stabilitou sa vyznačujú dlhé samohlásky, z krátkych samohlások počúvajúc najpresnejšie určovali *a*, *e*; menej stabilné je *i*, *u*. Z uvedeného vyplýva, že pri formulovaní oznámení a inštrukcií v pracovnej komunikácii treba brať do úvahy, že nosnými elementmi porozumenia sú samohlásky. Identifikáciu hlások autorka skúma vo vzťahu k ich spektrografickému zobrazeniu. Vzniká otázka, prečo boli hlásky s odlišným spektrografickým zobrazením identifikované podobne a naopak, hlásky s podobným spektrografickým záznamom počúvajúc identifikovali odlišne.

Z hľadiska funkčnosti a spoľahlivosti dispečerskej komunikácie za veľmi dôležité považujeme zistenie, že chybná identifikácia samohlások a spoluhlások často vedie k vzniku nových, ale v danom pracovnom prostredí úplne zmysluplných výpovedí. Pracovník ani nemusí vedieť, že dostal celkom inú inštrukciu, než je tá, ktorú dešifroval. Závažnosť tohto zistenia ešte stúpne, ak si uvedomíme, že za určitou informáciou nasleduje pracovný výkon. Nespoľahlivá percepcia informácií môže viesť k ekonomickým, ale aj ľudským stratám. Preto je až neuveriteľné autorkino zistenie, že napríklad v prostredí zoraďovacej a posunovacej stanice bolo len 10,4 % výpovedí zrozumiteľných všetkým pracovníkom (s. 28).

Je cenné, že údaje o spoľahlivosti percepcie zvukových segmentov autorka spája s odporúčaniami na formuláciu pokynov a príkazov, najmä jednoslovných alebo izolovaných slovných spojení, ktorých presnosť vnímania nemôže podporiť kontext.

Od problematiky identifikácie samohlások a spoluhlások autorka prechádza ku skúmaniu závislosti množstva informácií od dĺžky vstupu do komunikačnej siete. Pre efektívnu pracovnú komunikáciu je dôležité zistenie, že so vzrastajúcou dĺžkou informačných vstupov nestúpa množstvo informácií u adresátov. Nadmerné hromadenie informácií sa spája s neprehľadnosťou a nesúrodosťou v radení informácií. Percepciu dlhších informačných vstupov sťažuje i chaotická jazyková výstavba výpovedí. Z analýzy komunikačných vstupov rozličnej dĺžky vychodí, že optimálny vstup do komunikačnej siete by nemal trvať viac ako 15 sekúnd.

Významnú funkciu v percepcii informácií autorka pripisuje suprasegmentálnym javom (melódii, prízvuku, pauze, tempu, rytmu reči). Zaujímavé je uvažovanie o informačnej hodnote prozodických javov. Autorka zaznamenala i také situácie v pracovnej komunikácii, v ktorých bol obsah výpovedí úplne nezrozumiteľný a nositeľom maximálneho množstva informácií bolo práve nezvyčajné a nápadné zvukové stvárnenie (napr. v komunikácii počas havarijnej situácie). Osobitnú pozornosť venuje číselným údajom a tzv. kódovým výrazom, ktoré majú v dispečerskej komunikácii vysokú frekvenciu, a uvádza najčastejšie príčiny porúch v percepcii týchto údajov.

Ak analýza testov zrozumiteľnosti i výskum komunikácie v prirodzených podmienkach potvrdzujú nízku mieru spoľahlivosti percepcie, vzniká otázka, ako je vôbec možné, že sa členovia pracovného tímu dokážu vzájomne informovať a jednotlivé kroky pracovného postupu koordinovať. Autorka uvažuje o pôsobení kompenzačných mechanizmov, ktoré adresátom pomáhajú dešifrovať obsah málo zrozumiteľných pokynov, oznámení, inštrukcií, príkazov, otázok atď. V tejto súvislosti sa v práci hovorí o tzv. pracovnej zrozumiteľnosti (miera spoľahlivosti komunikácie zúčastnených pracovníkov). Za kompenzačné mechanizmy autorka považuje celkové poznanie pracovného prostredia, pokynov, situácií a pracovných stereotypov. To všetko je však výsledkom dlhodobých skúseností na istom pracovisku. Nespoľahlivú pracovnú a riadiacu komunikáciu autorka hodnotí ako jednu z príčin dlhej adaptácie pracovníkov, ale aj ako prekážku v krátkodobom a príležitostnom zamestnávaní pracovníkov počas sezónnych prác a v mimoriadnych situáciách.

V kapitole venovanej komunikačným sieťam autorka vymedzuje typy komunikačných systémov (s. 134), porovnáva ich fungovanie v rôznych odvetviach dopravy a ukazuje súvislosť medzi typom komunikačnej siete a spôsobom odovzdávania informácií.

Posledná časť práce je venovaná technike hovoreného prejavu a významu prozodických javov v ústnom vyjadrovaní. Autorka uvažuje o niektorých činiteľoch komunikácie (publikum, čas, priestor), upozorňuje na najčastejšie odchýlky od kodifikovaných pravidiel výslovnosti a na zanedbávanie suprasegmentálnych javov.

Monografiu dopĺňa resumé v angličtine a francúzštine a bohatý bibliografický výber.

Práca Marie Dohalskej-Zichovej vychádza z každodennej pracovnej komunikácie a svojimi závermi a odporúčaniami sa k nej opäť vracia. Výrazný sociolingvistický a psycholingvistický prístup k spracovaniu získaného zvukového materiálu spôsobuje, že monografia rozširuje nielen poznanie jazykovedcov o jednu oblasť hovorenej dialogickej komunikácie, ale súčasne je užitočná a využiteľná v praxi riadiacich pracovníkov.

Jana Kesselová

Názvy slovenských hradov a zámkov

(Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike. Sprac. I. Findrová – M. Majtán. Bratislava, Slovenský úrad geodézie a kartografie 1990. 142 s. + mapová príl.)

Na Slovensku sú početné hrady, zámky a kaštiele ako objekty, ktoré u nás rovnako ako inde v Európe vznikali v období feudalizmu. Mnohé z nich zanikli, niektoré však existujú dodnes a slúžia ako kultúrne inštitúcie, napr. múzeá, galérie a pod. Niektoré sa s nemalými finančnými nákladmi rekonštruujú a dávajú do pôvodnej alebo čiastočne pôvodnej podoby. Všetky tieto objekty sú neobyčajne príťažlivé z hľadiska cestovného ruchu.

Cieľom publikácie *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike* je, ako sa to uvádza v úvode tejto publikácie, dosiahnuť jednotné používanie názvov existujúcich aj zaniknutých historických objektov. Na ďalšom mieste úvodu sa hovorí ešte presnejšie v tom zmysle, že hlavnou úlohou tejto publikácie je štandardizovanie názvov slovenských hradov a zámkov. Dôležitá je tu ďalej konštatácia, že ťažkosti pri štandardizovaní boli spôsobené hlavne neustálenosťou používania termínov *hrad* a *zámok*. Spracovatelia hovoria, že tieto termíny sa často zamieňajú nielen v dennej tlači, ale aj v odbornej literatúre, pričom sú obidva rovnako správne a rovnako zaužívané. Odvolávajú sa pritom na Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ), v ktorom sa výrazy *hrad* a *zámok* používajú podľa nich na označenie tej istej skutočnosti, teda ako synonymá. Podľa KSSJ však slovo *hrad* má význam "veľké feudálne opevnené sídlo" a slovo *zámok* (s indexom ²) má význam "väčšia reprezentatívna (umelecky cenná) budova, za feudalizmu šľachtické sídlo". Pri slove *hrad* sa tu neuvádza ako synonymný výraz *zámok* a pri slove *zámok* nie je slovo *hrad* ako synonymum, hoci v tomto slovníku sa synonymá bežne popri výklade významu slov uvádzajú. Podľa našej mienky spracovanie významu slov *hrad* a *zámok* a neuvádzanie týchto slov ako synonymných vý-

razov ukazuje, že v KSSJ sa slová *hrad* a *zámok* nepokladajú za synonymné slová.

V samotnej publikácii *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike* sa vychádza z chápania slov *hrad* a *zámok* ako synonymných výrazov. Ukazujú na to definície týchto výrazov v časti *Definície druhových objektov* na s. 127. Podľa definície je *hrad* "veľké feudálne opevnené sídlo situované na skalných vyvýšeninách, na hrebeňoch pohorí alebo na miestach, kde močaristé alebo vodné toky tvorili ich prirodzenú ochranu, stavané od konca 12. storočia", slovo *zámok* sa tu určuje ako "synonymum hradu; termín sa začal používať v období renesancie".

Hlavnú časť publikácie tvorí, ako sa ďalej píše v úvode, abecedný zoznam štandardizovaných názvov zaniknutých hradov a existujúcich hradných zrúcanín, hradov a zámkov, pričom do tohto zoznamu sú zahrnuté aj názvy najznámejších pevností a kláštorov na Slovensku. Podľa toho má táto časť názov *Štandardizované názvy hradov, zámkov, pevností, kláštorov, zaniknutých hradov a zrúcanín*. V tomto zozname sa pri každom hesle pravidelne uvádzajú isté údaje: a) poradové číslo, b) štandardizovaný názov, c) dubletné, neštandardizované názvy, d) vybrané historické a inojazyčné názvy objektu s udaním letopočtu, e) bližšie určenie (*zaniknutý hrad, zrúcaniny, hrad, zámok, pevnosť, kláštor*), f) stručné informácie o vzniku, prestavbách, prípadne o súčasnom využití, g) lokalizácia podľa okresu, čísla mapového listu Základnej mapy ČSSR 1:50 000 a katastrálneho územia. V prípade, že objekt nemá vlastný názov, je v zozname uvedený v zátvorke názov obce, v ktorej sa objekt nachádza, napr. (*Banská Bystrica*), (*Hrachovo*) a iné. Osobitne sú označené názvy hradov a zámkov, ktoré už boli predtým štandardizované, a názvy, ktoré boli štandardizované v tejto publikácii nanovo.

Zaujímá nás tu otázka štandardizácie jednotlivých názvov. Existujú prípady, keď sa na pomenovanie hradu, zámku alebo iného objektu, ktorý sa spomína v hlavnej časti publikácie, používa iba jeden názov. V takomto prípade je situácia z hľadiska štandardizácie celkom jednoduchá, lebo takýto názov sa jednoducho stáva štandardizovaným názvom, napr. *Breznica*, *Brzotín*, *Bzovík*, *Červený Kláštor*, *Čierny hrad*, *Holumnický hrad*. Vo väčšine prípadov na označenie toho istého objektu existuje nielen jeden názov, ale sú tu aj ďalšie názvy. V publikácii sa v takýchto prípadoch jeden z nich uvádza na prvom mieste ako štandardizovaný názov, ostatné sa uvádzajú za ním v zátvorkách ako tzv. dubletné neštandardizované názvy (širšie sú dubletné všetky názvy na označenie jedného objektu), napr. *Bačkov* (*Bačkovský hrad*), *Beckov* (*Beckovský hrad*), *Biely Kameň* (*Svätajurský hrad*, *Neštyšský zámok*), *Bojnický zámok* (*Bojnica*, *Bojnický hrad*). V publikácii sa nepripúšťa možnosť, že by sa napr. dve podoby názvov pripustili ako štandardizované, ako varianty jedného názvu, teda že by bolo napr. *Beckov* aj

Beckovský hrad (jednoslovný názov a dvojslovný názov) alebo napr. *Oravský hrad* aj *Oravský zámok* (ako dva rovnocenné viacslovné názvy so slovom *hrad* alebo so slovom *zámok*). Takýto postup má nesporné výhodu v tom, že sa tu jednoznačne uvádza vždy iba jeden názov a či podoba ako štandardizovaná a ostatné sa zreteľne vydeľujú ako neštandardizované. Na druhej strane môže to však viesť k istému zjednodušovaniu jazykovej situácie, lebo niekedy sa môže popri jednej podobe celkom bežne vyskytovať alebo používať aj druhá podoba.

V publikácii zostavovatelia neuvádzajú, ako postupovali pri štandardizácii jednotlivých názvov, prečo teda dali v niektorom prípade prednosť jednému názvu alebo názvu istého typu a v druhom prípade inému názvu alebo názvu iného, priam opačného typu. Napr. v prípade názvov *Beckov* a *Beckovský hrad* sa ako štandardizovaný názov uvádza názov *Beckov*, teda názov podľa obce, ale už napr. v prípade názvov *Bojnický zámok*, *Bojnica* a *Bojnický hrad* sa ako štandardizovaný názov uvádza názov *Bojnický zámok*, a nie názov *Bojnica*. A v tomto prípade je tu aj otázka, prečo sa z názvov *Bojnický zámok* a *Bojnický hrad* ako štandardizovaný uvádza názov *Bojnický zámok* so slovom *zámok* a ako neštandardizovaný sa uvádza názov *Bojnický hrad*. Sme presvedčení, že zostavovatelia mali dobré dôvody na to, aby v jednom prípade dali prednosť názvu jedného typu, ale už v druhom prípade názvu iného typu. Zostavovatelia publikácie zrejme postupovali podľa istých zásad. Je však škoda, že tieto zásady v úvode neuvádzajú. Používateľ publikácie by na základe týchto zásad lepšie pochopil vyделение jednotlivých názvov ako štandardizovaných alebo neštandardizovaných. Bez týchto zásad sa štandardizácia môže na prvý pohľad javiť ako náhodná, ba v niektorých prípadoch priam ako protirečivá. Rozhoduje tu azda zaužívanie jednotlivých názvov v bežnom úze, v odbornej literatúre a pod. Napr. bežne sa používa názov *Spišský hrad*, názov *Spiš* podľa bývalej župy zriedkavo (v publikácii je správne určený názov *Spišský hrad* ako štandardizovaný a názov *Spiš* ako neštandardizovaný). Ale už napr. bežne sa používa názov *Strečno* a zriedkavo alebo zriedkavejšie názov *Strečniansky hrad*, a preto je správne určený názov *Strečno* ako štandardizovaný a názov *Strečniansky hrad* ako neštandardizovaný. Čo sa týka názvov so slovom *hrad* a *zámok*, možno konštatovať, že aj tu je v jednotlivých prípadoch bežný alebo rozšírenejší názov so slovom *hrad*, kým v inom prípade so slovom *zámok*, napr. *Bratislavský hrad*, ale už napr. *Zvolenský zámok*. Niekedy sa vyskytuje názov so slovom *hrad* a aj názov so slovom *zámok*, ako je to v prípade *Bojnický zámok* a *Bojnický hrad*, o ktorom sme sa už zmienili, a v takomto prípade sa treba rozhodnúť pre jeden alebo druhý názov (ak sa ráta vždy iba s jednou štandardizovanou podobou). Súhlasíme s postupom publikácie, že v prípade *Bojnický zámok* a *Bojnický hrad* sa ako štandardizovaný uvádza

názov *Bojnický zámok* a názov *Bojnický hrad* ako neštandardizovaný. Pochybnosti však máme v prípade názvu *Oravský zámok* ako neštandardizovaného názvu. Zdá sa, že bežnejšie sa používa názov *Oravský zámok*. Pri používaní tohto názvu azda záväží aj okolnosť, že je tu súvislosť s názvom *Oravský Podzámok*, teda s názvom obce, kde sa tento objekt nachádza. Názov *Oravský Podzámok* ukazuje, že je tu zámok a pod ním sa rozkladá obec, ktorej názov súvisí so slovom *zámok*. Riešenie takýchto a podobných prípadov však závisí od zásadného stanoviska, či sú slová *hrad* a *zámok* synonymá, alebo o synonymá v tomto prípade nejde. Ak ide o synonymá, možno vybrať jeden alebo druhý názov podľa istých kritérií (napr. podľa toho, ktorý z názvov je viac zaužívaný alebo rozšírený a podobne). Ak slová *hrad* a *zámok* nepredstavujú synonymá, potom sa musí určiť názov podľa charakteru objektu. Správne by sa malo postupovať tak, že by sa posúdila otázka, či všetky objekty označované ako hrady a zámky predstavujú objekty jedného druhu (v takomto prípade slová *hrad* a *zámok* môžu byť iba synonymami), alebo ide o objekty, ktoré patria do dvoch odlišných kategórií (a v takomto prípade musíme slová *hrad* a *zámok* používať diferencovane podľa charakteru objektu). Už v minulosti sa vymedzeniu významu slov *hrad* a *zámok*, resp. vymedzeniu vzájomného vzťahu týchto výrazov venovala veľká pozornosť. Ukazuje sa, že ani po vydaní KSSJ a publikácie *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike* nie je táto otázka definitívne vyriešená, hoci v tomto prípade ide o publikácie, ktoré majú normatívny charakter.

Druhú časť publikácie predstavuje zoznam kaštieľov. Usporiadanie je podľa krajov, resp. bývalých krajov, v rámci krajov abecedne podľa okresov, konečne v rámci okresov abecedne podľa obcí. Aj tu sa uvádzajú niektoré stručné informácie (o vzniku, stavebnom slohu atď.). V tomto zozname kaštieľov nie sú zahrnuté šľachtické paláce v mestách. Čo sa týka tohto zoznamu, ktorý predstavuje druhú, a to dokonca väčšiu časť publikácie, treba výslovne uviesť, že na rozdiel od prvej, základnej časti publikácie nejde tu o súpis názvov, ale iba o súpis objektov.

Publikáciu uzatvárajú definície druhových objektov, zoznam obcí so skratkou okresu a skratkou typu historického objektu a skratky a značky objektov a okresov.

Publikáciu *Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike* pokladáme za cenný príspevok do literatúry o šandardizácii geografických názvov na Slovensku, ktorá je z roka na rok bohatšia.

Ladislav Dvonč

SPYTOVALI STE SA

Čakať pol hodinu alebo pol hodiny? – Na tento jemný morfológický rozdiel sa nás spýtala J. O. z Medzilaboriec.

Otázka smeruje vlastne k problému, ako sa pri skloňovaní správajú podstatné mená, keď sa spájajú s číslovkou *pol*. Keď si vyskloňujeme číslovku *pol* s ľubovoľným menom meraného (vlastne deleného) predmetu, zistíme, že skloňovanie je plynulé, nevzniká pri ňom váhanie medzi dvoma tvarmi. Tu je príklad: (N) *pol krajca čerstvého chleba*, (G) *odhryznúť si z pol krajca*, (D) *k pol krajcu si vzal kus klobásy*, (A) *zajedá si pol krajca s maslom*, (L) *na pol krajci chleba chýba šunka*, (I) *rozprávať s pol krajcom v ruke*. Z uvedených tvarov, ale najmä z normatívnych príručiek vyplýva také poučenie, že ak ide o väzbu s tretím, šiestym a siedmym pádom (D, L, I), meno meraného predmetu (v našom prípade podstatné meno *krajec*) je v tom páde, aký si vyžaduje väzba, t. j. je v tvare datívu, lokálu alebo inštrumentálu. Vo všetkých ostatných prípadoch, t. j. keď spojenie mena s číslovkou *pol* má platnosť nominatívu (N), akuzatívu (A), prípadne keď ide o väzbu s genitívom (G), pomenovanie meraného predmetu je vždy v genitíve. Z tohto poučenia sa dá ľahko vydedukovať odpoveď na otázku písateľky: keďže ide o väzbu s akuzatívom, meno meraného predmetu musí byť v genitíve: *čakať pol hodiny*. Potvrdzujú to aj ďalšie spojenia, kde si sloveso žiada akuzatívnu väzbu: *priniesť pol vedra vody*, *nepovedať ani pol slova*, *zjesť pol jablka*, *spomínať pol dediny*, *pokarhať pol triedy*. Akuzatívny tvar v menách deleného predmetu nie je možný (*pol vedro*?, *pol slovo*?, *pol jablko*?, *pol dedinu*?, *pol triedu*?). A predsa v istých prípadoch podoba mena meraného predmetu sa akuzatívnemu tvaru akosi nevzpiera, napr. *ostať v cudzine pol roka/pol rok*, *mať za sebou pol cesty/pol cestu*, *čakať na niekoho pol dňa/pol deň*. Poznamenávame znova, že tvary uvedené za lomkou nie sú korektné. Vysvetlenie, prečo tieto nekorektné tvary neznejú na prvé počutie ako nemožné (nereálne), je v tom, že popri uvedených dvoj-slovných spojeniach s číslovkou *pol* jestvujú aj zložené podstatné mená *polrok*, *polcesta*, *poldeň*, *polhodina* atď. Tieto podstatné mená sa už skloňujú tak ako každé iné, t. j. číslovková časť zloženiny (*pol-*) už na skloňovanie nevplyva. Preto popri sebe jestvujú dvojice blízkych výrazov s odlišnými morfológickými vlastnosťami: *čakať pol hodiny*, *pol roka*, *pol dňa* – *čakať polhodinu*, *polrok*, *poldeň* (napr. *čakal som na teba pol hodiny* – *čakal som na teba celú polhodinu*).

Mária Pisárčiková

Bádenská či badenská kultura? – Z Archeologického ústavu SAV v Nitre: "Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 uvádzajú zemepisný názov Bádensko-Württembersko (s. 62). V archeologickej terminológii (porov. Encyklopédia archeológie. Bratislava, Obzor 1986, s. 82) sa používa označenie *badenská kultura* (s krátkym *a*) podľa lokality *Baden* v Rakúsku. Domnievame sa, že náležité sú tvary s krátkym *a* v obidvoch prípadoch."

Názov spolkovej republiky *Bádensko-Württembersko* s dlhým *á* v časti *Bádensko* je v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 uvedený správne. Ide totiž o exonymum (zdomácnený zemepisný názov) pôvodného nemeckého názvu *Baden-Württemberg*. V zdomácnenom názve sa odráža nielen skutočná výslovnosť hlásky *á* (v nemčine zapisovanej v tomto a podobných prípadoch písmenom *a*), ale sám zdomácnený názov je utvorený domácou slovotvornou príponou *-sko*, ktorou sa v slovenčine tvoria názvy krajín a štátov. Podobná situácia je aj pri názvoch ďalších nemeckých, ale aj rakúskych spolkových krajín. Namiesto nemeckých názvov *Bayern*, *Bremen*, *Niedersachsen*, *Saarland*, *Kärnten*, *Steiermark* v slovenčine používame pravopisne aj slovotvorne zdomácnené názvy *Bavorsko*, *Brémy*, *Dolné Sasko*, *Sársko*, *Konutánsko*, *Štajersko*.

V názve *bádenská kultura* v prvej slabike prídavného mena *bádenský* odporúčame v zhode so skutočnou výslovnosťou písať dlhé *á*, hoci názov rakúskeho mesta *Baden*, od ktorého je prídavné meno *bádenský* v názve *bádenská kultura* utvorený, sa píše s krátkym *a*. Nemecký pravopis zemepisného názvu *Baden* sa zatiaľ uplatňuje aj v slovenčine, pravda, výslovnosť je tu vždy s dlhým *á*. Odporúčanie používať podobu *bádenská kultura* možno oprieť o také názvy z archeológie, ako sú *neandertálec*, resp. *neandertálsky človek* (súvisí so zemepisným názvom *Neandertal*), *magdalénien*, resp. *magdalénienská chata* (súvisí so zemepisným názvom *Madeleine*), ale aj *halštatská kultura* (súvisí so zemepisným názvom *Hallstatt*). Aj v nich sa v odvodenom prídavnom mene uplatňuje slovenský pravopis, ktorý odzrkadľuje skutočnú výslovnosť, kým zemepisné názvy si zachovali pôvodný pravopis. Z inej oblasti môžeme ešte spomenúť názov *člilsky liadok*, ktorý súvisí so zemepisným názvom *Chile*.

Na otázku položenú v nadpise môžeme teda stručne odpovedať takto: V archeologickej literatúre odporúčame v názve *bádenská kultura* v zhode so skutočnou výslovnosťou prvej slabiky prídavného mena *bádenský* písať dlhé *á*. Uplatnenie domáceho pravopisu v prídavnom mene *bádenský* má oporu v iných prídavných menách utvorených od cudzích zemepisných názvov, ktoré sú súčasťou archeologických termínov.

Matej Považaj

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 10. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Anna Lišková. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 8,-